

ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΨΥΧΟΔΡΑΜΑΤΟΣ

Alexander Calder, *Mobile*, c. 1932

ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΜΕΤΡΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ

Χρυσούλα Καλτσίδου

Εκπαιδύτρια: Σοφία Συμεωνίδου

ΜΑΡΤΙΟΣ 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΜΕΤΡΙΑ 3

Εισαγωγή και ορισμός 3

Βασικές αρχές της κοινωνιομετρίας 5

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΟΜΕΤΡΙΚΟ ΠΕΙΡΑΜΑ 5

ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΡΑΜΜΑ 6

ΚΟΙΝΩΝΙΟΜΕΤΡΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ 7

Τεστ γνωριμιών 7

Κοινωνιομετρικό τεστ 8

Κριτήρια 9

Κοινωνιομετρικές θέσεις 10

Περιπτώσεις εφαρμογής 11

Κοινωνιομετρικοί προσανατολισμοί 12

Τεστ συναισθηματικής επέκτασης 13

Η συναισθηματική επέκταση του ανθρώπου 13

Τεστ συναισθηματικής επέκτασης 13

Κοινωνικό άτομο 15

Κριτήρια 15

Βασικά σύμβολα 17

Πως διαβάζεται το κοινωνικό άτομο; 17

Ατομοκεντρική και ομαδοκεντρική ανάλυση του κοινωνικού ατόμου 19

Τεστ κατάστασης 20

Τεστ αυθορμητισμού 21

Τεστ κατάστασης 22

Role testing 23

Σπεκτόγραμμα 23

Λοκόγραμμα 23

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1 24

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2 25

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3 30

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4 31

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5 33

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6 36

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 7 37

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 8 39

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9 40

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 42

ΚΟΙΝΩΝΙΟΜΕΤΡΙΑ

Εισαγωγή και ορισμός

Στην προσπάθεια να κατανοήσω τι είναι η κοινωνιομετρία βρέθηκα ανάμεσα σε τρία ενδεχόμενα:

1. Μια ξεχωριστή επιστήμη
2. Μια επιστήμη - ομπρέλα
3. Μια επιστήμη μέσα στις επιστήμες

Τελικώς, την αντιλαμβάνομαι περισσότερο ως μια επιστήμη μέσα στις επιστήμες, ενδεχόμενο που κατά κάποιο τρόπο περιλαμβάνει και τα δύο πρώτα.

Η κοινωνιομετρία είναι η μικροσκοπική επιστήμη μέσα σε κάθε κοινωνική επιστήμη, παραδείγματος χάριν μέσα στην κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία, την ψυχιατρική και τα οικονομικά. Είναι μικροσκοπική επειδή αντικείμενο της είναι τα συστατικά από τα οποία αποτελούνται οι μακροσκοπικοί σχηματισμοί που μελετώνται από τις κοινωνικές επιστήμες. Η κοινωνιομετρία έστρεψε το ενδιαφέρον της στην μικρότερη δυνατή ποσότητα κοινωνικής ύλης, δηλαδή στο κοινωνικό άτομο και κατ' επέκταση στην πρωταρχική δυάδα, χωρίς όμως ποτέ να εγκαταλείπει την ιδέα του συνόλου. Για κάθε μακροσκοπική κοινωνική επιστήμη (κοινωνιολογία, ανθρωπολογία) υπάρχει μια μικροσκοπική κοινωνική επιστήμη (μικροκοινωνιολογία, μικροανθρωπολογία, μικροψυχιατρική, μικροοικονομικά, μικροοικολογία).

Ένα παράδειγμα από τις φυσικές επιστήμες ίσως είναι βοηθητικό στην κατανόηση της μάκρο και της μικρο ανάλυσης. Η ανατομία είναι ο κλάδος της επιστήμης της βιολογίας που ασχολείται με την μελέτη των δομών του σώματος, παραδείγματος χάριν του σκελετικού συστήματος. Η ανατομία είναι μακροσκοπικός κλάδος όπως η κοινωνιολογία. Η ιστολογία είναι η μελέτη των ιστών και των κυττάρων από τα οποία αποτελούνται δομές του σώματος όπως το σκελετικό σύστημα. Η ιστολογία είναι η μικροσκοπική ανατομία, ό,τι δηλαδή είναι η μικροκοινωνιολογία για την κοινωνιολογία.

Η ανακάλυψη της κοινωνιομετρίας οδήγησε στον διαχωρισμό του κοινωνικού σύμπαντος σε τρεις διαστάσεις: την εξωτερική κοινωνία (εξωτερική πραγματικότητα), την κοινωνιομετρική μήτρα (εσωτερική πραγματικότητα) και την κοινωνική πραγματικότητα. Η εξωτερική κοινωνία αποτελείται από όλες τις ορατές της ομάδες, μικρές ή μεγάλες, επίσημες ή ανεπίσημες (μακροσκοπικοί σχηματισμοί). Η κοινωνιομετρική μήτρα αποτελείται από τις αόρατες πτυχές των ορατών ομάδων μιας κοινωνίας που γίνονται ορατές μόνο μέσω των κοινωνιομετρικών τεχνικών (μικροσκοπικοί σχηματισμοί). Η κοινωνική πραγματικότητα είναι η δυναμική σύνθεση των δύο προηγούμενων διαστάσεων που βρίσκονται σε διαλεκτική σύνδεση -η ύπαρξη της μιας διάστασης προϋποθέτει την ύπαρξη της άλλης.

Ας πάρουμε το παράδειγμα ενός συγκεκριμένου λόχου του στρατού. Το κοινωνιόγραμμα της επίσημης οργάνωσης του (εξωτερική πραγματικότητα, μακροσκοπικός σχηματισμός) είναι ένα διάγραμμα της στρατιωτικής ιεραρχίας του (λοχαγός, υπολοχαγός, ανθυπολοχαγός και

άλλα) ίδιο με τα κοινωνιογράμματα όλων των άλλων λόχων του στρατού. Το κοινωνιόγραμμα της εσωτερικής του πραγματικότητας (μικροσκοπικός σχηματισμός) είναι πολύ διαφορετικό από το επίσημο και μπορεί να περιλαμβάνει αντεστραμμένες σχέσεις εξουσίας, συμπάθειες, αντιπάθειες, συγκρουσιακές σχέσεις ή ομάδες. Αυτό το μη θεσμικό κοινωνιόγραμμα του λόχου είναι πολύ διαφορετικό από τα μη θεσμικά κοινωνιογράμματα των άλλων λόχων. Η πραγματικότητα του υπό εξέταση λόχου είναι ο συνδυασμός της μακρο και μικρο ανάλυσης του. Όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση ανάμεσα στην εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα του λόχου, τόσο μεγαλύτερες είναι οι συγκρούσεις στο εσωτερικό του.

Η θανάτωση του ατόμου για χάρη του συνόλου ή του συνόλου για χάρη της μονάδας δεν είναι η μόνη θυσία που απέφυγε η κοινωνιομετρία. Ο πρώτος ορισμός του Moreno για την κοινωνιομετρία προερχόταν από την ετυμολογία της (socius + metrum), χωρίς όμως να θυσιάζεται το κοινωνικό (socius) στην μέτρηση (metrum), χωρίς δηλαδή να θυσιάζεται η κοινωνική επιστήμη στα μαθηματικά, η ποιοτική έρευνα στην ποσοτική.

Η ισότιμη σχέση μεταξύ των δύο συνθετικών γίνεται ιδιαίτερα κατανοητή μέσα από τον διαχωρισμό της κοινωνιομετρίας σε διαγνωστική και δυναμική. Η διαγνωστική ή αλλιώς περιγραφική κοινωνιομετρία μελετά τον αριθμό και την ποιότητα των σχέσεων του κάθε κοινωνικού ατόμου. Μας παρουσιάζει το έργο της σε περίπλοκα κοινωνιογράμματα μέσα από τα οποία έχουμε μια ξεκάθαρη εικόνα της κοινωνιομετρικής θέσης του κάθε ατόμου και της συνολικής οργάνωσης της ομάδας μελέτης. Η δυναμική ή επαναστατική κοινωνιομετρία χρησιμοποιεί τα ευρήματα της πρώτης για να αλλάξει την κοινωνική δομή της ομάδας, παραδείγματος χάριν να μην υπάρχουν απομονωμένα μέλη.

Πρακτικά, η κοινωνιομετρία ξεκινά όταν μπορούμε να μελετήσουμε μια κοινωνική δομή στο σύνολο της και συγχρόνως στα επιμέρους στοιχεία της. Από το κοινωνικό άτομο, στα κοινωνιομετρικά δίκτυα (πολλά άμεσα ή έμμεσα συνδεδεμένα κοινωνικά άτομα), από αυτά στην κοινωνιομετρική γεωγραφία όλης της κοινότητας και από εκεί στην κοινωνιομετρική ανθρώπινη κοινωνία. Οι αναρίθμητες πρωταρχικές δυάδες είναι ο πυρήνας του συνόλου της ανθρώπινης κοινωνίας και της κοινωνιομετρίας. Η ύπαρξη του ενός πόλου προϋποθέτει την ύπαρξη του άλλου (Moreno, 1978).

Η κοινωνιομετρία μελετά αυτό που συμβαίνει ανάμεσα στους δύο πόλους - έλκονται, απωθούνται, αδιαφορούν ή παραβλέπουν ο ένας τον άλλον; Μελετά την διαδικασία επιλογής η οποία παρόλο που είναι συνυφασμένη με την ίδια την ζωή πολλές φορές λειτουργεί σε ασυνείδητα επίπεδα. Η κοινωνιομετρία θέτει πολύ απλές ερωτήσεις, όπως "Ποιο άτομο της ομάδας μου θα ήθελα να γνωρίσω καλύτερα;" ή "Ποιο άτομο θα μπορούσε να κρατήσει τον ρόλο της αδερφής μου;" και μέσω των απαντήσεων αποκαλύπτει τα ασυνείδητα δυναμικά μιας ομάδας, τις προβολές και τις μεταβιβάσεις των μελών που καθορίζουν σε έναν βαθμό τις επιλογές τους.

Πέρα από την εξωτερική κοινωνιομετρία (σχέσεις μεταξύ κοινωνικών ατόμων) υπάρχει και η εσωτερική, το εσωτερικευμένο ρεπερτόριο των ρόλων κάθε ανθρώπου και ο τρόπος σύνδεσης και αλληλεπίδρασης τους. Η εσωτερική κοινωνιομετρία μας, σε μεγάλο βαθμό διαμορφωμένη από την οικογένεια καταγωγής, μας συνοδεύει σε όλες μας τις κοινωνικές σχέσεις και αλληλεπιδρά με την εσωτερική κοινωνιομετρία του άλλου πόλου. Η

κοινωνιομετρική μας θέση μέσα σε μια ομάδα (εξωτερική κοινωνιομετρία) πολλές φορές καθορίζεται από την εσωτερική μας κοινωνιομετρία (Dayton, 1994).

Βασικές αρχές της κοινωνιομετρίας

Κάθε ομάδα, ανεξάρτητα από το είδος της, υπακούει σε ορισμένους κοινωνιοδυναμικούς νόμους. Αυτοί είναι:

Ο κοινωνιογενετικός νόμος: Οι πιο περίπλοκες και διαφοροποιημένες μορφές ομάδας έχουν προκύψει από απλούστερες. Οι ομάδες, όπως και οι άνθρωποι, δεν αλλάζουν μόνο αλλά συνάμα μεγαλώνουν (με την έννοια της ωρίμανσης).

Ο κοινωνιοδυναμικός νόμος: Οι επιλογές των μελών μέσα σε κάθε ομάδα γίνονται με βάση πολλά διαφορετικά κριτήρια στα οποία δεν συμπεριλαμβάνεται το κριτήριο της δίκαιης κατανομής των επιλογών ισότιμα σε όλα τα μέλη. Κάποια μέλη θα επιλέγονται περισσότερο από άλλα, κάποια λιγότερο και κάποια καθόλου.

Το κοινωνιοδυναμικό αποτέλεσμα: Τα μέλη της ομάδας που έχουν υψηλά ποσοστά επιλογής τείνουν να επιλέγονται όλο και περισσότερο αυξάνοντας την δημοφιλία τους ενώ τα απομονωμένα μέλη τείνουν να απομονώνονται όλο και περισσότερο. Τα απομονωμένα μέλη καταλήγουν να μην έχουν πρόσβαση σε ρόλους. Η ανάδυση του εαυτού καταλήγει ζητούμενο.

Sociostasis: Κάθε άνθρωπος χρειάζεται έναν συγκεκριμένο αριθμό και ποιότητα σχέσεων για να διατηρείται σε ισορροπία. Αν αυτή η ισορροπία διαταραχθεί, παραδείγματος χάριν λόγω θανάτου ενός αγαπημένου προσώπου, το κοινωνικό άτομο βιώνει μια κρίση ισορροπίας και εμπλέκεται σε δραστηριότητες αναπλήρωσης του κομματιού που λείπει.

Ο νόμος της κοινωνικής βαρύτητας: Το πλησίασμα των μελών δύο διαφορετικών ομάδων θα είναι ανάλογο των επιλογών που έγιναν από την μία ομάδα προς την άλλη και αντιστρόφως ανάλογο των απορρίψεων.

Η συνοχή της ομάδας: Όσο μεγαλύτερος είναι μέσα σε μια ομάδα ο αριθμός των αμοιβαίων θετικών επιλογών τόσο πιο ισχυρή θα είναι η συνοχή της ομάδας (Dayton, 2005).

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΟΜΕΤΡΙΚΟ ΠΕΙΡΑΜΑ

Οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για να διεξαχθεί ένα κοινωνιομετρικό πείραμα είναι:

1. Η κοινότητα μελέτης δεν κλείνεται σε ένα πειραματικό εργαστήριο. Μελετούμε την ίδια την ζωή της κοινότητας στον φυσικό της χώρο -στα σπίτια, στους χώρους εργασίας, στα σχολεία, στις αθλητικές και πολιτισμικές ομάδες, στα δημοτικά συμβούλια, στις εκκλησίες. Καμία πτυχή της ζωής της κοινότητας δεν μπορεί να εξαιρεθεί.

2. Κάθε πολίτης της κοινότητας είναι ερευνητής και κάθε ερευνητής πολίτης της κοινότητας.
3. Όλες οι υπό-ομάδες της κοινότητας συμμετέχουν στην διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής.
4. Με την σύμφωνη γνώμη και συνεργασία όλης της κοινότητας συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες κρατούνται σταθερές ενώ οι υποθέσεις της έρευνας αλλάζουν.
5. Χρησιμοποιείται μια ποικιλία κοινωνιομετρικών τεχνικών για να επιτευχθεί η αλλαγή της παρούσας κοινωνικής δομής σύμφωνα με το νέο σύστημα αξιών που οι άνθρωποι της κοινότητας αποφάσισαν να εφαρμόσουν.

Οι προϋποθέσεις του κοινωνικού πειράματος καθιστούν την διεξαγωγή του σχεδόν ανέφικτη ή για να το θέσουμε πιο αισιόδοξα το καθιστούν ένα πρότζεκτ του μέλλοντος. Επίσης, λαμβάνοντας υπόψιν την αρχή της φωλιασμένης κούκλας στην οποία υπακούει κάθε ομάδα, ένα πραγματικά κοινωνιομετρικό πείραμα είναι παγκόσμιο -μια κοινωνιομετρική επανάσταση που διεκδικεί παγκόσμια αναδιοργάνωση, όπως η Γαλλική και η Ρώσικη.

Οι δυσκολίες ενός τέτοιου εγχειρήματος οδήγησαν σε μικρά κοινωνιομετρικά πειράματα με την ελπίδα ότι όσο θα αυξάνεται η λίστα των κοινοτήτων που έχουν αναδιοργανωθεί μέσω της κοινωνιομετρίας -σαν ένα είδος θεραπείας της κοινότητας- τόσο θα προσεγγίζεται η παγκόσμια αναδιοργάνωση. Φυσικά, ακόμα και τα πειράματα με μικρές ομάδες σπάνια είναι αμιγώς κοινωνιομετρικά λόγω της χαμηλής κοινωνιομετρικής συνείδησης των μελών της ομάδας (καχυποψία προς τον ερευνητή και τους σκοπούς του πειράματος) και των όρων που βάζουν στην διεξαγωγή του πειράματος οι φορείς εξουσίας της υπό μελέτη κοινότητας.

Η παρουσίαση ενός κοινωνιομετρικού πειράματος -εγχείρημα που δεν επιχειρείται σε αυτή την εργασία- είναι ένας αποτελεσματικός τρόπος για να συστηθούν οι βασικότερες κοινωνιομετρικές τεχνικές και να καταδειχθεί η σειρά με την οποία εισάγονται σε έναν πειραματικό σχεδιασμό. Η σειρά αυτή σε καμία περίπτωση δεν είναι απαραβίαστη. Αν ακολουθείται, αυτό συμβαίνει επειδή εξυπηρετεί την ανάλυση της ομάδας από τα πιο περιφερειακά της επίπεδα στα όλο και πιο κεντρικά. Κάθε κοινωνιομετρική τεχνική "φωτίζει" συγκεκριμένα επίπεδα ανάλυσης οπότε η επιλογή των τεχνικών γίνεται πάντα με βάση το επίπεδο ανάλυσης που θέλουμε να διερευνήσουμε (Moreno, 1978).

Το διάγραμμα από το *Who Shall Survive?* στο παράρτημα 1 της εργασίας αναπαριστά τα διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης της κάθε ομάδας και την κοινωνιομετρική τεχνική που αντιστοιχεί στο καθένα. Με βάση αυτό θα προχωρήσουμε στην ανάλυση ορισμένων βασικών κοινωνιομετρικών τεχνικών.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΡΑΜΜΑ

Πριν περάσουμε στην εξέταση των κοινωνιομετρικών τεχνικών είναι χρήσιμο να συστήσουμε το "κοινωνιόγραμμα". Το κοινωνιόγραμμα είναι ένας κοινωνιομετρικός χάρτης ο οποίος επιτρέπει την αποτύπωση στο χαρτί και την εξερεύνηση των κοινωνιομετρικών

δεδομένων. Στα κοινωνιογράμματα αποτυπώνεται η θέση του κάθε ατόμου ξεχωριστά και το είδος των συνδέσεων του με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας. Ολοκληρωμένο παρέχει μια συνολική εικόνα της οργάνωσης της ομάδας που μελετήθηκε. Έχοντας χαρτογραφημένο το σύνολο των σχέσεων ο ερευνητής μπορεί να επιλέξει σε ποια περιοχή του χάρτη θέλει να εστιάσει την προσοχή του (Moreno, 1978).

Στο παράρτημα 2 παρατίθενται τα βασικά σύμβολα των κοινωνιογραμμάτων καθώς και οι τυπικές μορφοποιήσεις των συνδέσεων μέσα σε μια ομάδα. Τα διαγράμματα είναι από το *Who Shall Survive?*. Παρατίθενται, επίσης, και οι 16 διαφορετικές μορφές που μπορεί να πάρει μια δυαδική σχέση.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΜΕΤΡΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ

Τεστ γνωριμιών

Το τεστ γνωριμιών (acquaintance test) μετρά το εύρος των κοινωνικών επαφών ενός ατόμου. Ουσιαστικά περιλαμβάνει όλους τους ανθρώπους που ένα άτομο γνωρίζει είτε κατά πρόσωπο είτε έμμεσα. Οι σημαντικές σχέσεις, οι άνθρωποι με τους οποίους ο καθένας μας συνδέεται συναισθηματικά (συναισθηματική επέκταση) αποτελούν μέρος των κοινωνικών μας επαφών (κοινωνική επέκταση), είναι, όμως, κατά πολύ λιγότεροι από το σύνολο των γνωστών μας.

Βασικά ευρήματα της έρευνας αναφορικά με την διαμόρφωση των κοινωνικών επαφών είναι: 1) Ο αριθμός των γνωστών παρουσιάζει ανοδική, καθοδική ή σχετικά σταθερή πορεία με το πέρασμα του χρόνου. Για κάποια υποκείμενα οι νέες γνωριμίες ξεπερνούν αριθμητικά αυτές που ξεχάστηκαν με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν ανοδική πορεία. Για άλλα ο αριθμός των νέων γνωριμιών είναι μικρότερος των γνωριμιών που χάθηκαν και έτσι παρουσιάζουν καθοδική πορεία. Σταθερή πορεία έχουν τα άτομα στα οποία ο αριθμός των νέων γνωριμιών κυμαίνεται στα ίδια ποσοστά με τις γνωριμίες που δεν αναφέρονται πια, 2) Κάθε άτομο "αντλεί" τους γνωστούς του από ένα περιορισμένο ή διευρυμένο δίκτυο κοινωνικών ομάδων, 3) Ο αριθμός των γνωστών είναι πάντα δυσανάλογα μεγαλύτερος από τον αριθμό των ανθρώπων με τους οποίους εμπλεκόμαστε συναισθηματικά, 4) Σε κλειστές κοινωνίες ο αριθμός των γνωστών φτάνει την υψηλότερη δυνατή τιμή μετά από κάποιο χρονικό διάστημα παραμονής στην κοινότητα. Αυτή η τιμή διαφέρει από άτομο σε άτομο και άπαξ και προσεγγιστεί πρέπει να ξεχαστούν παλιοί γνωστοί για να προστεθούν νέοι, 5) Τα άτομα των οποίων το νοητικό δυναμικό είναι στο ίδιο επίπεδο με αυτό της πλειοψηφίας των μελών της κοινότητας τους έχουν αυξημένο αριθμό γνωστών σε σχέση με τα άτομα που εμφανίζουν υψηλότερο ή χαμηλότερο νοητικό δυναμικό (Moreno, 1978).

Σε μια νεοσύστατη ομάδα ανθρώπων το τεστ γνωριμιών αποκαλύπτει ποια μέλη γνωρίζονταν ήδη πριν από την σύσταση της και επιτρέπει στον ερευνητή να επαγρυπνεί σχετικά με την επιρροή που μπορεί να ασκήσει η προηγούμενη γνωριμία ορισμένων μελών στα δυναμικά της ομάδας. Είναι πολύ χρήσιμο το τεστ γνωριμιών να επαναλαμβάνεται ανά διαστήματα ώστε να βλέπουμε την εξέλιξη της κοινωνικής επέκτασης του ατόμου (αλλαγές στον αριθμό των γνωστών και στις ομάδες από τις οποίες οι γνωστοί "αντλούνται") η οποία

επηρεάζει την συναισθηματική του επέκταση. Τα αποτελέσματα ενός τεστ γνωριμιών αποτυπώνονται σε ένα κοινωνιόγραμμα με τίτλο "διάγραμμα γνωριμιών", όπως αυτό που παρουσιάζεται στο παράρτημα 3 της εργασίας από το *Who Shall Survive?*.

Κοινωνιομετρικό τεστ

Το κοινωνιομετρικό τεστ είναι ένα εργαλείο εξέτασης της οργάνωσης των κοινωνικών ομάδων μέσω της μέτρησης των έλξεων και των απωθήσεων που συμβαίνουν μεταξύ των μελών τους. Ο κάθε συμμετέχων καλείται να διαλέξει -όσο το δυνατόν λιγότερο αυτολογοκρινόμενος- τους συνεργάτες που επιθυμεί να έχει σε κάποια ομάδα που συμμετέχει ή σκοπεύει να ενταχθεί με βάση ένα πολύ συγκεκριμένο κριτήριο επιλογής. Οι απαντήσεις αποκαλύπτουν την θέση του κάθε υποκειμένου μέσα στην ομάδα εξέτασης, παραδείγματα της οποίας είναι η οικογένεια, το σχολείο και η εργασία.

Το κοινωνιομετρικό τεστ έχει σχεδιαστεί για να φέρνει στην επιφάνεια τα λιγότερα συνειδητά δυναμικά μιας ομάδας. Τα αποτελέσματα του αποκαλύπτουν μια κρυμμένη πραγματικότητα: η ψυχολογική δομή της ομάδας διαφέρει από τις κοινωνικές εκδηλώσεις της (βλ. το παράδειγμα του λόχου στην εισαγωγή), διαφορετικά κριτήρια επιλογής συχνά οδηγούν σε διαφορετικές ομαδοποιήσεις των ίδιων ανθρώπων, διαφορετικού είδους ομάδες (οικογένεια και σχολείο) οργανώνονται σε διαφορετική βάση, οι πραγματικές επιλογές των ανθρώπων διαφέρουν από τις εκ των άνω επιβληθείσες και η διάσταση μεταξύ των δύο αποτελεί πηγή έντασης και πιθανής διαμάχης, οι άνθρωποι θα ομαδοποιούνταν διαφορετικά αν μπορούσαν, η θέση ενός ατόμου δεν μπορεί να οριστεί αν δεν ληφθούν υπόψη όλες οι ομάδες και οι άνθρωποι με τους οποίους σχετίζεται συναισθηματικά και η οργάνωση μιας ομάδας δεν μπορεί να μελετηθεί ολοκληρωτικά αν δεν συμπεριληφθούν όλοι οι σχετιζόμενοι με αυτήν άνθρωποι και οι σχετιζόμενες ομάδες ανθρώπων. Αυτό το άνοιγμα σε όλο και περισσότερους εμπλεκόμενους καθιστά -σε μια ιδεατή συνθήκη- αντικείμενο του κοινωνιομετρικού τεστ όλη την ανθρωπότητα.

Υπό πραγματικές συνθήκες η εφαρμογή του κοινωνιομετρικού τεστ και άλλων κοινωνιομετρικών τεχνικών όχι μόνο περιορίζεται σε ομαδοποιήσεις πολύ μικρότερες της ανθρωπότητας αλλά αντιμετωπίζεται με καχυποψία από τους εν δυνάμει συμμετέχοντες. Για να εκπληρώσει το κοινωνιομετρικό τεστ τον στόχο του πρέπει να συστηθεί στην ομάδα εξέτασης, να προετοιμάσει τα μέλη της για την διαδικασία και τελικώς να προσαρμοστεί στο επίπεδο ωριμότητας της και στον βαθμό της κοινωνιομετρικής της συνείδησης ο οποίος καθορίζεται από τις αντιδράσεις φόβου, καχυποψίας, εμπιστοσύνης, αντίστασης, εκτίμησης, επιθετικότητας, απαξίωσης προς την τεχνική και τον ερευνητή.

Οι πιο συχνές δυσκολίες που συναντώνται προκύπτουν από την άγνοια των συμμετεχόντων, από προηγούμενη συμμετοχή σε ψυχολογικές και κοινωνικές διαδικασίες που ξέφυγαν του δημοκρατικού πλαισίου εφαρμογής και από τον φόβο των συνεπειών που θα έχουν τα ευρήματα του τεστ για το κάθε άτομο. Οι συνέπειες δεν είναι άλλες από την επίγνωση της πραγματικής μας θέσης μέσα στην ομάδα η οποία μπορεί να είναι μια αρκετά επώδυνη συνειδητοποίηση, την αποκάλυψη των επιλογών και των απορρίψεων μας και της θέσης που θέλουμε ή χρειαζόμαστε να έχουμε μέσα στην ομάδα, την αποκάλυψη των προτιμήσεων μας η οποία μπορεί να μην συνοδεύεται από αμοιβαία αισθήματα και την

επίγνωση ότι η θέση μας δεν εξαρτάται μόνο από εμάς αλλά από το πως νιώθουν οι άλλοι για τους δικούς τους λόγους για εμάς (τέλε, μεταβίβαση). Αυτό το συναισθηματικό "ξεγύμνωμα" μας αφήνει εκτεθειμένους απέναντι στα άλλα μέλη της ομάδας που έχουν μια πρόσβαση σε πολύ προσωπικό υλικό το οποίο τα ίδια ή η κοινωνία μπορεί να χρησιμοποιήσει εναντίον μας.

Κριτήρια

Η κοινωνία αποτελείται από ορισμένες επίσημες και θεσμικές ομαδοποιήσεις όπως η οικογενειακή, η εργασιακή, η σχολική και η πολιτισμική ομάδα, κάθε μια από τις οποίες οργανώνεται γύρω από ένα σύνολο αξιών, στόχων, κανόνων και κοινωνικών νορμών. Το κοινωνιομετρικό τεστ ενδιαφέρεται και μελετά τις ανεπίσημες ομαδοποιήσεις και δομές που συγκροτούνται εντός μιας επίσημης ομάδας/δομής. Το κοινωνιόγραμμα του θεσμού της οικογένειας παραδείγματος χάριν ή της επίσημης δομής μιας οικογένειας είναι πολύ διαφορετικό από το κοινωνιόγραμμα των ανεπίσημων δομών της συγκεκριμένης οικογένειας. Αυτές οι μη θεσμικές, μικροσκοπικές δομές, αόρατες στο γυμνό μάτι και αποκαλυπτόμενες μέσω του κοινωνιομετρικού τεστ, επηρεάζουν την μακροσκοπική, θεσμική κοινωνική δομή της οποίας αποτελούν κομμάτι.

Οι ανεπίσημες ομάδες, μικρότερες ή μεγαλύτερες σε μέγεθος, με διάρκεια ύπαρξης που ποικίλει και ακανόνιστο ρυθμό σύστασης και διάλυσης αριθμούν δυσανάλογα παραπάνω από τις επίσημες. Το κριτήριο είναι αυτό που ωθεί ορισμένα άτομα στην διαμόρφωση μιας ομάδας. Ο αριθμός των κριτηρίων είναι ατελείωτος και πολλές φορές ασυνείδητα κίνητρα που αλληλοδιαπλέκονται με τα έκδηλα κριτήρια καθορίζουν τις επιλογές του ατόμου.

Το κοινωνιομετρικό τεστ θέτει απλά και κατανοητά κριτήρια με βάση τα οποία οι συμμετέχοντες καλούνται να επιλέξουν. Τα πρώτα κοινωνιομετρικά κριτήρια αφορούσαν την εγγύτητα στην διαβίωση (living in proximity), την εγγύτητα στην εργασία (working in proximity) και την επίσκεψη (visiting each other). Ο λόγος που επιλέχθηκαν ήταν η οικουμενική τους αναφορά. Υπάρχουν κριτήρια που συναντώνται μόνο σε συγκεκριμένες κοινωνίες, όπως η επιλογή συντρόφου στο κυνήγι. Ο αριθμός των κριτηρίων που μπορούν να τεθούν αυξάνεται όσο πιο διαφοροποιημένη είναι η κοινωνία. Το κριτήριο δεν πρέπει να συγχέεται με το κίνητρο. Το κίνητρο των επιλογών που γίνονται με βάση το κριτήριο "living in proximity" μπορεί να διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο και από κοινωνία σε κοινωνία. Τα κριτήρια που τίθενται έχουν διερευνητική αξία μόνο αν αφορούν μια σημαντική αξία των μελών της ομάδας που καλείται να δώσει απαντήσεις.

Αυτό σημαίνει πως το κοινωνιομετρικό τεστ πρέπει να κατασκευαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να αποτελεί το ίδιο κίνητρο. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο αν το τεστ αφορά την ζωή των συμμετεχόντων. Σε αυτήν την περίπτωση δεν γίνεται καν αντιληπτό ως τεστ αλλά ως μια ευκαιρία του υποκειμένου να επηρεάσει τις συνθήκες της ζωής του. Δεν εγείρονται συναισθήματα καχυποψίας προς τον ερευνητή και τους σκοπούς του όπως συμβαίνει στα ψυχομετρικά και ψυχαναλυτικά τεστ όπου το υποκείμενο δεν καταλαβαίνει τον απώτερο σκοπό του τεστ που πολλές φορές μάλιστα συνίσταται στον εγκλεισμό του. Στον ερευνητή, όμως, αποκαλύπτεται η θέση του κάθε συμμετέχοντα μέσα στην ομάδα σε σχέση με τις θέσεις των υπολοίπων (Moreno, 1978).

Στο παράρτημα 4 παρατίθενται κοινωνιογράμματα δύο διαφορετικών κοινωνιομετρικών τεστ από το βιβλίο *Who Shall Survive?*. Στο πρώτο τεστ το κριτήριο είναι "studying in proximity" και επιτρέπεται στους μαθητές να διαλέξουν από δύο συμμαθητές τους ο καθένας. Στο δεύτερο τεστ το κριτήριο είναι "living in proximity" και οι έφηβες μπορούν να διαλέξουν μέχρι 5 συγγάτοικες. Επίσης, μπορούν να εκφράσουν τις απορρίψεις τους χωρίς να υπάρχει αριθμητικός περιορισμός. Σε αυτά τα διαγράμματα διαφαίνονται οι κοινωνιομετρικές θέσεις που αναλύονται στη συνέχεια.

Κοινωνιομετρικές θέσεις

Κοινωνιομετρικό αστέρι: είναι το μέλος της ομάδας που συγκεντρώνει τον μεγαλύτερο αριθμό επιλογών, θετικών ή αρνητικών, αναλόγως με το κριτήριο που δόθηκε. Ένα μέλος-αστέρι που δεν ανταποδίδει στην ομάδα του τις επιλογές του παραμένει ένα αποσυνδεδεμένο μέλος. Το αστέρι αντιπροσωπεύει καλύτερα από όλα τα μέλη τις φανερές ή κρυφές αξίες της ομάδας. Μπορεί να κατευθύνει το ενδιαφέρον της ομάδας προς συγκεκριμένα θέματα ή δραστηριότητες γιατί η γνώμη του έχει ιδιαίτερη σημασία. Με αυτό τον τρόπο δημιουργεί την κουλτούρα της ομάδας. Η ποικιλία των κριτηρίων που μπορούν να τεθούν σε ένα κοινωνιομετρικό τεστ αυξάνει την πιθανότητα να περάσουν περισσότερα από ένα μέλη της ομάδας από την θέση του αστεριού. Το διαφορετικό κριτήριο δίνει την δυνατότητα στα μέλη της ομάδας να δοκιμάσουν ποικίλες συνδέσεις.

Απομονωμένο μέλος και απομονωμένη ομάδα: το πραγματικά απομονωμένο μέλος δεν επιλέγει και δεν επιλέγεται από κανέναν. Πιθανόν δικαιολογεί την στάση του προτιμώντας άτομα που είναι εκτός του ανθρωπίνου δυναμικού της ομάδας του. Όσο περισσότερα είναι τα απομονωμένα μέλη τόσο μειώνεται η συνοχή της ομάδας και πλησιάζει η διάλυση της. Η απομονωμένη ομάδα είναι ένα ζευγάρι μελών που επιλέγουν μόνο το ένα το άλλο ανεξαρτήτως κριτηρίου. Το απομονωμένο μέλος βρίσκεται σε μια λυπηρή και εν δυνάμει επικίνδυνη θέση. Έχει μια πλούσια φαντασιωσική ζωή για να ισορροπεί το φτωχό ρεπερτόριο ρόλων στην πραγματική του ζωή. Σκηνές εκδίκησης, άρσης της αδυναμίας του ή παντοδυναμίας κυριαρχούν στην φαντασία του.

Κλίκες και υπό-ομάδες: τρία ή παραπάνω μέλη που επιλέγουν συνεχώς το ένα το άλλο ανεξαρτήτως κριτηρίου αποτελούν μια υπό-ομάδα. Κατευθύνουν το ενδιαφέρον της ομάδας προς συγκεκριμένα θέματα ειδικά αν μέλος της κλίκας είναι και το κοινωνιομετρικό αστέρι της ομάδας. Καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό ποιος θα δουλέψει ως πρωταγωνιστής. Τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας μπορεί να νιώσουν αποκλεισμένα και αδύναμα να διεκδικήσουν την προσοχή και την φροντίδα που χρειάζονται. Όμως, ακόμα και η συνειδητοποίηση του αποκλεισμού μπορεί να είναι θεραπευτικά ωφέλιμη για τα ίδια αν οδηγήσει στο να εκφράσουν τα συναισθήματα που τους γεννά η περιθωριοποίηση και αναρωτηθούν για ποιο λόγο έχουν βρεθεί αποκλεισμένοι. Μέσα από μια τέτοια δουλειά μπορούν να καταλάβουν πως το να είναι αποκλεισμένοι είναι ίσως ένας ρόλος αρκετά γνώριμος σε αυτούς που κουβαλούν σε κάθε ομάδα της οποίας είναι μέλη (βλ. εσωτερική και εξωτερική κοινωνιομετρία στην εισαγωγή).

Αντιτιθέμενες ομάδες: σε αυτήν την περίπτωση η ομάδα είναι διαιρεμένη σε τουλάχιστον

μια υπό-ομάδα και στα υπόλοιπα μέλη. Αυτή η διαίρεση είναι το "μυστικό που όλοι γνωρίζουν" αλλά κανένας δεν τολμά να το φέρει ως θέμα από φόβο μην βρεθεί περισσότερο απομονωμένος.

Ζωτικές θέσεις και συνδέσεις: Τα μέλη που στέκονται σε θέσεις κλειδιά γίνονται ο κρίκος που λείπει για να δημιουργηθεί μια αλυσίδα ανθρώπων. Είτε ενώνουν δύο υπό-ομάδες μετατρέποντας δύο αλυσίδες σε μία μεγαλύτερη είτε ενώνουν μια αλυσίδα με μια άλλη θέση κλειδί όπως το κοινωνιομετρικό αστέρι ή το απομονωμένο μέλος/δυάδα.

Οι επιλογές των μελών μπορεί να είναι θετικές, αρνητικές ή ουδέτερες αντανακλώντας αποδοχή/έλξη, απόρριψη και αδιαφορία αντίστοιχα. Μπορούν επίσης να είναι αμοιβαίες ή μη. Οι πολλαπλές αμοιβαίες επιλογές αυξάνουν την συνοχή μιας ομάδας. Η αμοιβαιότητα στις επιλογές προσφέρει ένα αίσθημα εσωτερικής ασφάλειας και σταθερότητας. Το φαινόμενο της "μοναξιάς της κορυφής" αποδεικνύει το παραπάνω με τον πιο πειστικό τρόπο. Οι άνθρωποι που έχουν επίγνωση της κοινωνιομετρικής τους θέσης είναι περισσότερο ρεαλιστικά προσανατολισμένοι και αποδέχονται τον εαυτό τους. Αν δεν τους αρέσει η θέση τους, το γεγονός ότι έχουν επίγνωση της είναι το πρώτο βήμα για να προχωρήσουν σε αλλαγές. Όσοι δεν έχουν επίγνωση της θέσης τους βιώνουν μια εσωτερική παραφωνία κάθε φορά που ο κόσμος τους αντανακλά κάτι διαφορετικό από αυτό που πιστεύουν για τον εαυτό τους (Dayton, 2005).

Τα κοινωνιογράμματα που ακολουθούν στο παράρτημα 5 απεικονίζουν δύο βασικές κοινωνιομετρικές θέσεις, του αρχηγού (τυπικού και απομονωμένου) και του απομονωμένου μέλους. Είναι και τα δύο από το *Who Shall Survive?*.

Περιπτώσεις εφαρμογής

Η διεξαγωγή ενός κοινωνιομετρικού τεστ μπορεί να βοηθήσει όταν:

1. Η σύσταση της ομάδας είναι καινούρια. Οι δυάδες ή οι ομάδες λίγων ατόμων που θα δημιουργηθούν μετά τις επιλογές των μελών προσφέρουν ένα πιο ασφαλές πλαίσιο έκφρασης από ό,τι αν τα μέλη εκφράζονταν απευθείας στο σύνολο της ομάδας. Έτσι, σταδιακά επιτυγχάνεται και η πολυπόθητη συνοχή της ομάδας.
2. Η ομάδα έχει καινούρια μέλη. Και πάλι η έκφραση σε διαφορετικές δυάδες ή σε ομάδες λίγων ατόμων βοηθά το νέο μέλος να συνδεθεί με πολλά παλιά μέλη αλλά σε ασφαλές περιβάλλον.
3. Η ομάδα είναι μπλοκαρισμένη από τον φόβο ότι η ειλικρινής έκφραση των συναισθημάτων θα εκθέσει τον εαυτό ή άλλα μέλη της ομάδας και όταν υπάρχουν ανείπωτες σκέψεις και συναισθήματα των μελών για τις σχέσεις τους ή κλίκες, δυάδες και αντιτιθέμενες ομάδες.
4. Η μεταβίβαση καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις μεταξύ των μελών.
5. Η ομάδα είναι έτοιμη να πάρει ρίσκα αναφορικά με την εξέλιξη της οικειότητας των μελών της, τα μέλη ζεσταίνονται μεταξύ τους και ζητούν να προχωρήσουν σε βαθύτερα

επίπεδα ανάλυσης της ομάδας ή αισθάνονται πως υπάρχουν δυναμικά που θα ωφελήσει την ομάδα αν έρθουν στην επιφάνεια.

6. Η ομάδα πλησιάζει στην τελευταία της συνάντηση αλλά όχι σε μια από τις τελευταίες, καθώς είναι σημαντικό να υπάρχει χώρος και χρόνος τα μέλη να εκφράσουν τα συναισθήματα που αναδύθηκαν από τις επιλογές.

Είναι πολύ σημαντικό το κοινωνιομετρικό τεστ να χρησιμοποιείται από καλά εκπαιδευμένους αρχηγούς ομάδας που λαμβάνουν εποπτεία καθώς η διαδικασία επιλογής γεννά δύσκολα συναισθήματα στα μέλη. Δεν συνιστάται η χρήση του τεστ σε ομάδες με χαμηλή συνοχή και ομάδες που δεν συναντώνται σε τακτική βάση (Dayton, 2005).

Στο βιβλίο της Dayton *"The Living Stage"* (2005), παρουσιάζεται με πολύ κατανοητό τρόπο η διαδικασία της κοινωνιομετρικής επιλογής μέσα σε μια θεραπευτική ή εκπαιδευτική ομάδα και δίνεται μια πληθώρα κοινωνιομετρικών κριτηρίων επιλογής. Τα κριτήρια χωρίζονται σε 4 κατηγορίες: θετικά ή ουδέτερα όπως "Για ποιο άτομο της ομάδας ανησυχείς;", αρνητικά όπως "Από ποιο μέλος της ομάδας αισθάνεσαι απομακρυσμένη;", κριτήρια ρόλων όπως το "Ποιο μέλος της ομάδας θα μπορούσε να κρατήσει τον ρόλο της μαμάς σου;" και κριτήρια ρόλων υπερβατικής πραγματικότητας όπως το "Ποιο μέλος της ομάδας θα μπορούσε να είναι ο θυμός σου;".

Κοινωνιομετρικοί προσανατολισμοί

A) Στον πρώτο προσανατολισμό ο κοινωνιομέτρης λειτουργεί ως ένας απλός παρατηρητής καταγράφοντας πως κινούνται οι άνθρωποι στο χώρο, τις ομάδες που δημιουργούν, την συχνότητα επανάληψης των ομαδοποιήσεων και τις αλλαγές. Με αυτό τον τρόπο έχει μια εικόνα για την θέση του κάθε υποκειμένου μέσα στην ομάδα μελέτης -ποιος είναι το αστέρι, ποιοι απομονώνονται, ποιοι δημιουργούν ζευγάρια, τρίγωνα. Πρόκειται για μια επιφανειακή, πρώτη γεύση, της πιθανής οργάνωσης μιας ομάδας.

B) Στον δεύτερο προσανατολισμό ο κοινωνιομέτρης λειτουργεί ως συμμετέχων παρατηρητής. Γίνεται μέλος της ομάδας που μελετά και έτσι αντιλαμβάνεται και ο ίδιος τις συμμαχίες, τα διαφορετικά στρατόπεδα, τις κλίκες που διαμορφώνονται μέσα στην ομάδα. Πολλές φορές πιάνει τον εαυτό του να αναπτύσσει προτιμήσεις προς άτομα ή υπό-ομάδες. Μέσω αυτού του προσανατολισμού η ταξινόμηση των θέσεων αποκτά πιο έγκυρο χαρακτήρα.

Γ) Ο τρίτος προσανατολισμός είναι το κοινωνιομετρικό τεστ στο οποίο ο κάθε συμμετέχων γίνεται και ο ίδιος πειραματιστής επιλέγοντας απαλλαγμένος από εξωτερικές επιβολές τους συνεργάτες του με βάση ένα συγκεκριμένο κριτήριο. Η συμμετοχή στο τεστ τον αφορά προσωπικά καθώς θα καθορίσει πλευρές της μελλοντικής ζωής του. Έτσι, η συμμετοχή του είναι όσο το δυνατόν περισσότερο αυθεντική και ειλικρινής. Η γνωστοποίηση της θέσης που θα ήθελε το κάθε μέλος να έχει μέσα στην ομάδα δίνει την ευκαιρία σε κάθε άλλο μέλος να γίνει από ένας απλός παρατηρητής των αναγκών και των επιθυμιών του άλλου, βοηθητικό εγώ. Ο ερευνητής συνεχίζει να λειτουργεί και ως παρατηρητής για την απόκτηση συμπληρωματικού υλικού. Τρία σημεία είναι ιδιαίτερα σημαντικά: α) σκοπός του τεστ είναι

να καταδείξει τα συναισθήματα του κάθε συμμετέχοντα για τους υπόλοιπους, β) η συναισθηματική επιλογή γίνεται πάντα με βάση ένα συγκεκριμένο κριτήριο, δοσμένο από τον ερευνητή, γ) το υποκείμενο έχει προσωπικό ενδιαφέρον και όφελος από την συμμετοχή (Moreno, 1978).

Τεστ συναισθηματικής επέκτασης

Η συναισθηματική επέκταση του ανθρώπου

Η δημοτική ενότητα στην οποία ζω έχει περίπου 46.000 κατοίκους. Αν κάθε ένας από αυτούς εξέφραζε την αρέσκεια ή την δυσαρέσκεια του για όλους τους υπόλοιπους θα ήμασταν αντιμέτωποι με λίγο παραπάνω από δύο δισεκατομμύρια συναισθήματα αγάπης ή μίσους (46.000 X 45.999) ή ένα δισεκατομμύριο δυαδικές σχέσεις. Ευτυχώς για εμάς δεν είμαστε εξοπλισμένοι για μιας τέτοιας τάξης συναισθηματική διάχυση. Κατά πάσα πιθανότητα τέτοια ανεξέλεγκτα επίπεδα πάθους θα μας σκότωναν.

Η οικογένεια αποτελεί τον βασικό διαμορφωτή της κοινωνικότητας και της συναισθηματικής μας επέκτασης. Καθορίζει τόσο την ποιότητα όσο και την ποσότητα των σχέσεων μας. Η δυνατότητα του νεογέννητου βρέφους για συναισθηματική επέκταση είναι απεριόριστη. Καθώς μεγαλώνει η οικογένεια το μυέλι στα πρότυπα της. Μια οικογένεια που λειτουργεί ως μια κλειστή δομή που περιλαμβάνει συγκεκριμένους ανθρώπους μαθαίνει στα παιδιά της να είναι ικανοποιημένα και να "γεμίζουν" συναισθηματικά με έναν μικρό αριθμό σχέσεων. Ως ενήλικες δεν θα μπορούν να ξεπεράσουν ένα συγκεκριμένο, σχετικά χαμηλό ταβάνι αριθμού γνωστών και σημαντικών άλλων. Κάθε φορά που θα κάνουν έναν νέο φίλο ή εχθρό, κάποιος από τους παλιούς θα πρέπει να διαφύγει της προσοχής τους έτσι ώστε να ελευθερωθεί χώρος για τον νέο και οι ίδιοι να κρατηθούν σε συναισθηματική ισορροπία (Moreno, 1978).

Τεστ συναισθηματικής επέκτασης

Στην περίπτωση του τεστ συναισθηματικής επέκτασης (test of emotional expansiveness) δεν μας ενδιαφέρουν οι επιλογές του ατόμου με βάση ένα κριτήριο αλλά από πόσους το άτομο επιλέγεται αναφορικά με ένα κριτήριο. Το κοινωνιομετρικό τεστ προσφέρει μια εικόνα της συναισθηματικής επέκτασης. Το τεστ συναισθηματικής επέκτασης μετρά την συναισθηματική ενέργεια ενός ατόμου που του επιτρέπει να συγκρατεί την αγάπη άλλων ατόμων για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο με βάση πάντα ένα συγκεκριμένο κριτήριο.

Πάρτε ως παράδειγμα μια ψυχολόγο της οποίας το συναισθηματικό απόθεμα που μπορεί να διαθέσει στους πελάτες της είναι 100. Ας πούμε πως αυτό το απόθεμα καταναλώνεται από 10 πελάτες. Αυτό δεν σημαίνει ότι και οι 10 καταναλώνουν την ίδια ποσότητα συναισθηματικής ενέργειας της ψυχολόγου τους (δηλαδή από 10 ο καθένας). Η συνάντηση με τον πελάτη Α μπορεί να απαιτεί κατανάλωση διπλάσιας ενέργειας από ό,τι η συνάντηση με τον Β. Η μη δίκαιη μοιρασιά δεν ενοχλεί κανέναν από τους εμπλεκόμενους γιατί το απόθεμα των 100 καλύπτει τις διαφορετικές ανάγκες όλων χωρίς να εξαντλεί

συναισθηματικά την ψυχολόγο. Φυσικά ο αριθμός 100 είναι ενδεικτικός. Άλλοι συνάδερφοι της ψυχολόγου έχουν διαφορετικό συναισθηματικό απόθεμα για τους πελάτες τους, μικρότερο ή μεγαλύτερο, το οποίο μπορεί να καλύψει μικρότερο ή μεγαλύτερο αριθμό πελατών, χωρίς τα μεγαλύτερα ποσοστά συναισθηματικής ενέργειας να σημαίνουν απαραίτητα και μεγαλύτερο αριθμό πελατών που μπορεί να εξυπηρετηθεί. Επίσης, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι το απόθεμα των 100 αφορά μόνο την δουλειά με τους πελάτες. Άλλες πτυχές της ζωής της ψυχολόγου, ενδεικτικά αναφέρω, ο ρόλος της ως μητέρα, σύζυγο και φίλη έχουν ο κάθε ένας τα δικά του ποσοστά διαθέσιμης συναισθηματικής ενέργειας.

Τι γίνεται, λοιπόν, όταν η ψυχολόγος καλείται να αναλάβει έναν ενδέκατο, δωδέκατο ή και παραπάνω πελάτες; Παίρνοντας ως δεδομένο ότι η συναισθηματική της ενέργεια παραμένει 100 οι νέοι πελάτες διεκδικούν ένα ποσοστό ενέργειας από αυτό που μέχρι τώρα δινόταν στους πρώτους 10. Αυτό το ξαναμοίρασμα της ενέργειας αφήνει κάποιους πελάτες -ή όλους σε περίπτωση που η ψυχολόγος αφαιρέσει από όλους ένα ποσοστό από την ενέργεια που έδινε στον καθένα ξεχωριστά- λιγότερο ή περισσότερο ανικανοποίητους. Σταδιακά, μια διαδικασία επιλογής λαμβάνει χώρα. Οι πελάτες προς τους οποίους κλίνει αυθόρμητα η ψυχολόγος -οι λόγοι και τα κίνητρα μπορεί να ποικίλουν και δεν μας αφορούν σε αυτήν την φάση- παίρνουν το ποσοστό συναισθηματικής ενέργειας που τους καλύπτει. Οι υπόλοιποι μοιράζονται ό,τι απέμεινε. Πρακτικά αυτό μπορεί να σημαίνει ότι κάποιοι πελάτες είναι στον αυτόματο ή νιώθουν πως δεν κερδίζουν τίποτα από την συνάντηση. Πιθανή προσπάθεια της ψυχολόγου να κερδίσει το χαμένο έδαφος με τους πελάτες που έχει παραμελήσει απαιτεί μια γερή δόση από την διαθέσιμη συναισθηματική της ενέργεια. Η προσπάθεια της να αντιστρέψει την κατάσταση αφήνει ανικανοποίητους τους ικανοποιημένους ως τώρα πελάτες της και μπορεί να εξαντλεί την ίδια.

Υπό αυτές τις συνθήκες μοιάζει σαν πάντα κάποιος πελάτης να πρέπει να θυσιάζεται για χάρη ενός άλλου. Η συναισθηματική ενέργεια της ψυχολόγου που προορίζεται για τους πελάτες της έχει ένα όριο το οποίο δεν μπορεί να ξεπεραστεί. Υπάρχει βιολογικός περιορισμός ως προς το ξεπέρασμα του ορίου. Σε αυτό το σημείο δημιουργούνται τρία ενδεχόμενα. Το πρώτο είναι πως το οργανικό όριο της ψυχολόγου είναι πράγματι 100 και στην συγκεκριμένη χρονική περίοδο δεν μπορεί να μοιραστεί σε πάνω από 10 άτομα αν θέλει να ασκεί σωστά το επάγγελμά της. Σε αυτήν την περίπτωση δεν πρέπει να αναλάβει παραπάνω πελάτες. Το δεύτερο ενδεχόμενο είναι πως πράγματι το οργανικό όριο της ψυχολόγου είναι 100 αλλά δεν κάνει χρήση όλου του εύρους του. Οι πελάτες της μοιράζονται παραδείγματος χάριν ένα 70% της ενέργειας της γιατί το υπόλοιπο 30% αλλάζει παραληπτή. Στο τρίτο ενδεχόμενο η συναισθηματική ενέργεια στην πραγματικότητα είναι παραπάνω από 100 αλλά επίσης ένα μέρος της διοχετεύεται αλλού με αποτέλεσμα να απομένει 100 ή και λιγότερο για τους πελάτες.

Η μη αξιοποίηση όλου του εύρους της συναισθηματικής μας ενέργειας αναφορικά με ένα συγκεκριμένο τομέα της ζωής μας και η κατανάλωση μέρους της από ανθρώπους που δεν ανήκουν σε αυτόν τον τομέα οδηγεί ξανά πίσω στο τεστ γνωριμιών και στο εύρος όλων των γνωστών ενός ατόμου που λειτουργούν ως καταναλωτές ενέργειας (Moreno, 1978).

Απορία: Οι περιπτώσεις αμοιβαίας επιλογής είναι ξεκάθαρα κομμάτι της συναισθηματικής μας επέκτασης. Τι γίνεται με τις περιπτώσεις μη αμοιβαίων επιλογών; Δικές μας επιλογές

ανθρώπων που δεν συνοδεύονται από αμοιβαιότητα θεωρούνται κομμάτι της συναισθηματικής μας επέκτασης; Μπορεί να καταναλώνουν τρομερή από την ενέργεια μας στερώντας την από άλλους. Επιπλέον, τι γίνεται όταν επιλεγόμαστε από κάποιο άτομο χωρίς εμείς να το επιλέγουμε πίσω; Είναι κομμάτι της συναισθηματικής μας επέκτασης (από την στιγμή που μας επιλέγει) αλλά χωρίς να καταναλώνει καθόλου από την συναισθηματική μας ενέργεια (από την στιγμή που δεν τον επιλέγουμε πίσω); Ισχύει και για επιλογές με αρνητικό πρόσημο;

Κοινωνικό άτομο

Ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος Δημόκριτος (460 π.Χ – 370 π.Χ) υποστήριζε πως η ύλη αποτελείται από αόρατα σωματίδια που δεν τέμνονται περαιτέρω, τα άτομα (στερητικό α + τομή). Σύμφωνα με τον Moreno για να καταφέρει ο Δημόκριτος να διακρίνει αυτό το μικρότερο όλων κομμάτι ύλης έπρεπε να κλείσει τα μάτια του σε αυτό το οποίο πραγματικά έβλεπε και να αναλύσει την συνολική εικόνα στα συστατικά της διαμορφώνοντας έτσι την ατομική θεωρία της συγκρότησης του σύμπαντος.

Ο Moreno επεκτείνει την ατομική θεωρία στην δημιουργία του κοινωνικού σύμπαντος. Υποστηρίζει πως αν κλείσουμε τα μάτια μας στην πληθώρα των κοινωνικών σχηματισμών της εκάστοτε κοινωνίας, όπως η οικογένεια, το έθνος και η θρησκεία, και τους αναλύσουμε στα συστατικά από τα οποία αποτελούνται θα ανακαλύψουμε το μικρότερο ζωντανό κοινωνικό κομμάτι που είναι το κοινωνικό άτομο.

Το κοινωνικό άτομο δεν μπορεί να πραγματοποιήσει καμία του ανάγκη και επιθυμία, συνεπώς δεν μπορεί να επιβιώσει, χωρίς την ύπαρξη άλλων κοινωνικών ατόμων. Αυτήν την “αδυναμία” την μοιράζονται όλα τα κοινωνικά άτομα με αποτέλεσμα η δημιουργία κοινωνικών σχέσεων να είναι μονόδρομος. Το πρόβλημα θα λυνόταν εύκολα αν όλοι οι άνθρωποι αποφάσιζαν να καλύπτουν χωρίς εξαιρέσεις και περιορισμούς τις ανάγκες όλων των άλλων συνανθρώπων τους. Αντί αυτού, τα κοινωνικά άτομα έρχονται συνεχώς αντιμέτωπα με το “πρόβλημα” της αμοιβαιότητας. Το άτομο Α επιθυμεί να έχει ερωτική σχέση με το άτομο Β το οποίο όμως επιθυμεί να έχει ερωτική σχέση με το άτομο Γ (Moreno, 1978).

Το κοινωνικό άτομο μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως άσκηση για να παρουσιαστούν είτε στο χαρτί με την μορφή διαγράμματος είτε στην σκηνή με την βοήθεια συμβόλων ή βοηθητικών εγώ οι άνθρωποι με τους οποίους ο πρωταγωνιστής είναι συναισθηματικά δεμένος, πάντα όμως αναφορικά με ένα συγκεκριμένο κριτήριο. Η δημιουργία του κοινωνικού ατόμου δίνει στο άτομο την ευκαιρία να δει τον εαυτό του όπως αυτός εκδηλώνεται μέσα από τις σχέσεις του με τους σημαντικούς άλλους. Είναι ένα πολύτιμο εργαλείο για την κατανόηση της ποιότητας και του εύρους των σημαντικών σχέσεων και την προσπάθεια αλλαγής δυσλειτουργικών τρόπων σύνδεσης (Dayton, 1994. Dayton, 2005).

Κριτήρια

Παρακάτω παρουσιάζονται συνοπτικά ορισμένα από τα κριτήρια που μπορούν να

χρησιμοποιηθούν για τον σχηματισμό ενός κοινωνικού ατόμου. Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι το κοινωνικό άτομο που φτιάχνεται σήμερα με βάση ένα κριτήριο είναι διαφορετικό από αυτό που θα φτιαχτεί σε μελλοντικό χρόνο. Η επανάληψη του σε τακτά χρονικά διαστήματα στην πορεία της θεραπείας παρέχει μια εικόνα της δουλειάς που έγινε και αυτής που πρέπει να γίνει.

Κοινωνικό άτομο του σήμερα: αποκαλύπτει στον πελάτη και τον θεραπευτή τις σημαντικές σχέσεις αυτής της περιόδου. Περιλαμβάνει ανθρώπους, κατοικίδια, ομάδες. Σημαντικές ερωτήσεις που μπορούν να γίνουν είναι: "Που στο κοινωνικό σου άτομο είναι τα θέματα με τα οποία αισθάνεσαι ότι θα ήθελες να δουλέψεις;" ή "Που στο κοινωνικό σου άτομο τα πράγματα πηγαίνουν καλά για εσένα;" και "Τι θα ήθελες να αλλάξεις;"

Κοινωνικό άτομο οικογένειας καταγωγής: αποτελεί το κοινωνικό άτομο μέσα στο οποίο γεννηθήκαμε. Αποκαλύπτει την εσωτερικευμένη εικόνα μας για τον πυρήνα της οικογένειας καταγωγής και την διευρυμένη οικογένεια μας. Το πρότυπο αυτών των πρώτων σχέσεων συχνά καθορίζει μέσω της μεταβίβασης τις σχέσεις με τους σημαντικούς άλλους της ενήλικης ζωής μας. Προτείνεται να εργαστεί ο θεραπευόμενος πάνω σε αυτό αφού πρώτα έχει συμπληρώσει το κοινωνικό άτομο του σήμερα ώστε να καταδειχθεί η επιρροή της οικογένειας καταγωγής στην ανάπτυξη και στις σχέσεις του.

Κοινωνικό άτομο μέλλοντος: αποκαλύπτει το πως θα ήθελε ο θεραπευόμενος να είναι το κοινωνικό του άτομο σε κάποια μελλοντική στιγμή. Φέρνει στο φως τα όνειρα, τους στόχους και τις φιλοδοξίες του ατόμου καθώς και το πως θα ήθελε να είναι ιδανικά οι σχέσεις του με τους σημαντικούς άλλους της ζωής του. Πιθανόν να μην περιλαμβάνονται σε αυτό ορισμένα άτομα του σημερινού κοινωνικού του ατόμου και να έχουν προστεθεί νέα μέλη. Μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί για να αποκαλύψει τα επιθυμητά για τον θεραπευόμενο αποτελέσματα της θεραπείας του.

Κοινωνικό άτομο ανάπτυξης: το άτομο δημιουργεί ένα κοινωνικό άτομο για κάθε διαφορετική φάση της ανάπτυξης του - ως παιδί, ως έφηβη, ως νεαρή ενήλικη, ως μητέρα.

Κοινωνικό άτομο γονιών/διαγενεαλογικό: ο θεραπευόμενος φτιάχνει το κοινωνικό άτομο της μητέρας ή του πατέρα του ή και των δύο γονιών του καθώς και το δικό του στην ηλικία που βρίσκεται ο ίδιος τώρα ή στην ηλικία που βρισκόταν όταν πέρασε μια δύσκολη φάση στην ζωή του. Σκοπός είναι να ανιχνεύσουμε πιθανές διαγενεαλογικές μεταβιβάσεις. Μέσα από την ανάδειξη τους δίνεται η ευκαιρία στον θεραπευόμενο να μην θυματοποιηθεί όπως οι γονείς του και να γίνει κύριος της ζωής του. Άλλα κοινωνικά άτομα των γονιών που μπορεί να κάνει το παιδί τους είναι: *το κοινωνικό τους άτομο την περίοδο του γάμου τους, της γέννησης του πρωταγωνιστή, της γέννησης των αδερφών του πρωταγωνιστή και της απώλειας κάποιου σημαντικού άλλου.*

Κοινωνικό άτομο γονέα-παιδιού: ο θεραπευόμενος που αισθάνεται ότι το παιδί του περνά μια δύσκολη φάση φτιάχνει το δικό του κοινωνικό άτομο όταν ήταν στην ηλικία που είναι το παιδί του τώρα. Σκοπός είναι να έρθουν στην επιφάνεια πιθανές διαγενεαλογικές μεταβιβάσεις και πιθανές προβολές του παρελθόντος του γονέα στην ζωή του παιδιού του.

Κοινωνικό άτομο σεξουαλικής ζωής: παρουσιάζονται οι σημαντικοί ή μη σεξουαλικοί

σύντροφοι και αυτοί που διαμόρφωσαν την σεξουαλική ζωή του ατόμου.

Κοινωνικό άτομο δύο πολιτισμών: άτομα που προέρχονται από δύο διαφορετικούς πολιτισμούς αναπαριστούν σε δύο διαφορετικά κοινωνικά άτομα το ποιοι είναι, τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν και την θέση που κατέχουν στον έναν και στην συνέχεια στον άλλον πολιτισμό.

Κοινωνικό άτομο υιοθεσίας: άτομα που έχουν υιοθετεί φτιάχνουν το κοινωνικό άτομο των βιολογικών γονιών τους όπως οι ίδιοι τους φαντάζονται ή το κοινωνικό άτομο των βιολογικών γονιών τους την στιγμή της γέννησης του παιδιού που τελικά υιοθετήθηκε.

Κοινωνικό άτομο νηφάλιου εναντίον μη νηφάλιου: άτομα που μεγάλωσαν σε οικογένειες με κάποιο εθισμένο μέλος φτιάχνουν το κοινωνικό άτομο της οργάνωσης της οικογενειακής ζωής όταν το εθισμένο μέλος ήταν νηφάλιο και όταν δεν ήταν καταδεικνύοντας την τρομερή ανασφάλεια, το ευμετάβλητο των οικογενειακών συμμαχιών, την συνεχή επαγρύπνηση και την αναζήτηση σημαδιών χρήσης ή μη.

Κοινωνικό άτομο "φτιαγμένου" και καθαρού: άνθρωποι που βρίσκονται σε φάση απεξάρτησης δημιουργούν το κοινωνικό άτομο των σχέσεων τους όταν είναι "φτιαγμένοι" και όταν είναι "καθαροί".

Κοινωνικό άτομο ουσιών: με κέντρο τον ίδιο ο θεραπευόμενος τοποθετεί στον χώρο και σε μέγεθος που νιώθει σωστό οποιαδήποτε ουσία, άνθρωπο, τόπο ή αντικείμενο χρησιμοποιείται από τον ίδιο εθιστικά.

Κοινωνικό άτομο φαγητού: με επίκεντρο τον ίδιο το άτομο τοποθετεί όλους τους ανθρώπους, τα μέρη, τα αντικείμενα και τα φαγητά που συνδέονται με τις διατροφικές του συνήθειες.

Κοινωνικό άτομο φαρμάκου: με επίκεντρο τον ίδιο το άτομο τοποθετεί γύρω του όλα όσα χρησιμοποιεί για να ελέγξει τα συναισθήματα του, όπως φάρμακα, τηλεόραση, φαγητό και ανθρώπινες σχέσεις.

Κοινωνικό άτομο πριν και μετά το τραύμα: η τραυματική εμπειρία χωρίζει την ζωή στα δύο με σημείο μηδέν το τραύμα. Το κοινωνικό άτομο της ζωής πριν και μετά την τραυματική εμπειρία βοηθά τον θεραπευόμενο να ανακτήσει την αίσθηση συνέχειας της ζωής του.

Κοινωνικό άτομο ενός ονείρου: το χρησιμοποιούμε στην προσπάθεια αναζήτησης του κρυμμένου νοήματος ενός σημαντικού για το άτομο ονείρου.

Κοινωνικό άτομο φαντασιώσεων: το άτομο τοποθετεί τις φαντασιώσεις του έχοντας ως επίκεντρο τον ίδιο και καθορίζοντας το μέγεθος τους, την απόσταση από τον ίδιο και την ένταση τους (Dayton, 1994. Dayton, 2005).

Βασικά σύμβολα

Στο παράρτημα 6 της εργασίας παρουσιάζονται τα βασικά σύμβολα που χρησιμοποιούνται

στην κατασκευή του κοινωνικού ατόμου από το βιβλίο *Who Shall Survive?*.

Πως διαβάζεται το κοινωνικό άτομο;

Τα περισσότερα κοινωνικά άτομα περιλαμβάνουν από 15 ως 25 άτομα. Στη φάση της ανάλυσης του κοινωνικού ατόμου πρέπει να προσέξουμε οι πληροφορίες να έρχονται από τον θεραπευόμενο και να είναι αποτέλεσμα της δικής του ανάλυσης του διαγράμματος. Αυτός ο ενεργητικός ρόλος γεμίζει τον θεραπευόμενο με αυτοπεποίθηση γιατί καταλαβαίνει πως έχει κι αυτός την ικανότητα να "βλέπει" θεραπευτικά τον εαυτό του. Η θεραπεία προχωρά με βάση τον ρυθμό κατανόησης του και ένας από τους βασικούς θεραπευτές είναι ο ίδιος ο θεραπευόμενος.

Στοιχεία που πρέπει να ληφθούν υπόψιν είναι:

1. Τα μεγάλα και απομακρυσμένα σύμβολα πιθανόν αναπαριστούν εξουσιαστικές φιγούρες.
2. Τα μικρά και απομακρυσμένα από τον πρωταγωνιστή σύμβολα ίσως αναπαριστούν άτομα που γίνονται αποδέκτης αρνητικών μεταβιβάσεων ή ανταγωνιστικά αδέρφια ή πιο απλά ανθρώπους του κοινωνικού δικτύου του πρωταγωνιστή με τους οποίους δεν υπάρχει αξιοσημείωτη συναισθηματική σύνδεση.
3. Όταν δύο σύμβολα επικαλύπτονται πρέπει να σκεφτούμε την πιθανότητα σχέσεων που χρειάζονται διαφοροποίηση.
4. Όταν ένα σύμβολο τέμνεται καθέτως ή οριζοντίως από μια γραμμή πρέπει να προσέξουμε τι υπάρχει στα δεξιά και αριστερά της γραμμής ή πάνω και κάτω από αυτήν (παρελθόν-μέλλον, άνδρες-γυναίκες).
5. Υπάρχει κάποιο πρόσωπο που λάμπει δια της απουσίας του στο κοινωνικό άτομο του θεραπευόμενου;
6. Όταν ορισμένα σύμβολα σβήνονται και ξαναγράφονται, αλλάζει συνεχώς το μέγεθος και το σημείο τοποθέτησης τους και αποτελούνται από πολλές γραμμές η μια πάνω στην άλλη τότε πιθανόν η σχέση καθορίζεται από άγχος και υπάρχουν ανείπωτα και ανοιχτοί λογαριασμοί.
7. Σύμβολα που είναι τοποθετημένα απέναντι από τον πρωταγωνιστή, σαν σε θέση μάχης, ίσως αντιπροσωπεύουν ανθρώπους ή καταστάσεις με τους οποίους ο πρωταγωνιστής παλεύει. Έχει σημασία το μέγεθος τους σε σχέση με το μέγεθος του πρωταγωνιστή και το πόσο μακριά ή κοντά του είναι τοποθετημένοι.
8. Το μέγεθος του συμβόλου που απεικονίζει τον εαυτό και η τοποθέτηση του στο χώρο (κεντρικά ή σε περιφερειακό σημείο) μας δίνει μια εικόνα του τρόπου με τον οποίο η πρωταγωνίστρια αντιλαμβάνεται τον εαυτό της σε σχέση με τους άλλους.

Κάθε κοινωνικό άτομο, ανεξάρτητα από το κριτήριο με βάση το οποίο συστάθηκε, μπορεί να αναλυθεί σε διαφορετικά επίπεδα:

1. Ψυχολογικό επίπεδο: οι άνθρωποι που περιλαμβάνονται στο κοινωνικό άτομο και με τους οποίους είμαστε πιο στενά συναισθηματικά συνδεδεμένοι.
2. Ατομικό επίπεδο: ο μικρότερος αριθμός ανθρώπων που περιλαμβάνονται στο κοινωνικό άτομο τους οποίους χρειαζόμαστε για να είμαστε συναισθηματικά ισορροπημένοι.
3. Επίπεδο συναισθηματικής επέκτασης: οι άνθρωποι του κοινωνικού μας ατόμου με τους οποίους έχουμε έναν βαθμό συναισθηματικής σύνδεσης.
4. Επίπεδο κοινωνικής επέκτασης: οι άνθρωποι με τους οποίους δεν είμαστε συναισθηματικά συνδεδεμένοι αλλά είναι κάτι παραπάνω από γνωστοί.
5. Συλλογικό επίπεδο: ο μικρότερος αριθμός ομάδων που χρειαζόμαστε για να είμαστε ισορροπημένοι. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η πολιτισμική πλευρά του κοινωνικού μας ατόμου (cultural atom).
6. Επίπεδο γνωστών: το εύρος των κοινωνικών μας επαφών, οι γνωστοί μας (Dayton, 1994. Dayton, 2005).

Ατομοκεντρική και ομαδοκεντρική ανάλυση του κοινωνικού ατόμου

Υπάρχουν 2 τρόποι να "διαβάσουμε" το κοινωνικό άτομο. Ο πρώτος είναι βάζοντας στο επίκεντρο της ανάλυσης το κοινωνικό άτομο ενός συγκεκριμένου ατόμου και ο δεύτερος βάζοντας στο επίκεντρο της ανάλυσης όλη την κοινότητα.

Στην ατομοκεντρική ανάλυση αποτυπώνονται οι επιλογές του ατόμου του οποίου το κοινωνικό άτομο μελετάμε με βάση ένα πολύ συγκεκριμένο κριτήριο, παραδείγματος χάριν το κριτήριο της συγκατοίκησης. Αλλάζοντας λίγο το κριτήριο θα μπορούσαμε να μάθουμε πέρα από το "ποιους επιλέγει για συγκατοίκους" και το "ποιους απορρίπτει" και το "προς ποιους είναι αδιάφορος". Εάν η μελέτη του συγκεκριμένου κοινωνικού ατόμου είναι στα ευρύτερα πλαίσια ενός κοινωνιομετρικού τεστ τότε μπορούμε να γνωρίζουμε επιπλέον αν οι άνθρωποι που το κεντρικό μας υποκείμενο επιλέγει, απορρίπτει ή είναι αδιάφορο προς αυτούς, του απαντούν επιλέγοντας τον, απορρίπτοντας τον ή κρατώντας μια ουδέτερη στάση προς αυτόν αναφορικά πάντα με το κριτήριο της συγκατοίκησης.

Στην ομαδοκεντρική ανάλυση παρουσιάζονται μαζί οι ατομοκεντρικές αναλύσεις όλων των μελών της ομάδας μελέτης. Το κοινωνιόγραμμα που σχηματίζεται έχει πολλά διαφορετικά κέντρα, ένα για κάθε κοινωνικό άτομο. Στην ομαδοκεντρική ανάλυση όλα τα άτομα αποτελούν κέντρα του κοινωνικού τους ατόμου και συγχρόνως περιφερειακά στοιχεία των κοινωνικών ατόμων των άλλων. Σε μια συμπαντική ανάλυση θα λέγαμε πως κάθε κοινωνικό άτομο αποτελεί συγχρόνως ήλιο και πλανήτη.

Το κοινωνιομετρικό τεστ δίνει την δυνατότητα ομαδοκεντρικής ανάλυσης των κοινωνικών ατόμων. Το κοινωνιόγραμμα, ο χάρτης δηλαδή στον οποίον αποτυπώνεται η θέση του κάθε ατόμου στην ομάδα του με βάση ένα συγκεκριμένο κάθε φορά κριτήριο, αποτελείται ουσιαστικά από πολλά κοινωνικά άτομα που συγκεντρωμένα όλα μαζί παρέχουν μια συνολική εικόνα της οργάνωσης της ομάδας.

Το τεστ γνωριμιών επεκτείνει την γνώση μας για το κοινωνικό άτομο. Ο αριθμός των γνωστών είναι πολύ μεγαλύτερος από τους ανθρώπους που ο συμμετέχων επιλέγει για "συνεργάτες" με βάση ένα κριτήριο κάθε φορά. Τα ευρήματα του τεστ γνωριμιών μας βοηθούν να καταλάβουμε αν στην σύσταση του κοινωνικού ατόμου επιλέγονται συνεχώς οι ίδιοι άνθρωποι ανεξαρτήτως κριτηρίου ή διαφορετικοί άνθρωποι κάθε φορά που αλλάζει το κριτήριο και αν οι άνθρωποι αυτοί αντλούνται από πολλές διαφορετικές ομάδες συμμετοχής.

Αντίστοιχα, την γνώση μας για το κοινωνικό άτομο επεκτείνει το τεστ συναισθηματικής επέκτασης. Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε την συναισθηματική επέκταση των ανθρώπων που ο συμμετέχων επιλέγει. Μας νοιάζει η συναισθηματική τους επέκταση αναφορικά με το κριτήριο με το οποίο επιλέχθηκαν. Δηλαδή, αν το υποκείμενο Α προτιμά για συγκατοίκους του τους Β, Γ και Δ, μας νοιάζει ο αριθμός των ατόμων που οι Β, Γ και Δ προτιμούν για συγκατοίκους και σε δεύτερη φάση ο αριθμός των ατόμων που προτιμούν τον Β, Γ και Δ για συγκατοίκους. Ενδιαφερόμαστε δηλαδή για την έκταση της γκάμας των ανθρώπων από την οποία οι Β, Γ και Δ μπορούν να διαλέξουν συγκατοίκο. Όσο μεγαλύτερη είναι αυτή η έκταση τόσο πιο πιθανόν είναι να μην ικανοποιηθούν οι επιλογές του Α για συγκατοίκο. Επιπλέον, σε όσους περισσότερους ανθρώπους έχουν επιρροή οι Β, Γ και Δ τόσο πιο θετική ή αρνητική επιρροή δέχεται η θέση του Α στην ομάδα ανάλογα με το αν οι Β, Γ και Δ (και συνεπώς οι ακόλουθοι τους) τον επιλέγουν ή τον απορρίπτουν. Όσο μικρότερη είναι η έκταση της γκάμας των ανθρώπων από την οποία οι Β, Γ και Δ μπορούν να διαλέξουν συγκατοίκο τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες οι Β, Γ και Δ να χρειάζονται τον Α. Επίσης, είναι σημαντικό να γνωρίζουμε την συναισθηματική επέκταση του Α με βάση διαφορετικά κριτήρια καθώς μπορεί να παρουσιάζει πολύ διαφορετική εικόνα κάθε φορά που το κριτήριο αλλάζει (Moreno, 1978).

Ακολουθούν στο παράρτημα 7 δύο κοινωνιογράμματα κοινωνικών ατόμων από το βιβλίο *Who Shall Survive?*. Το πρώτο είναι ατομοκεντρικά προσανατολισμένο και το δεύτερο ομαδοκεντρικά. Το ατομοκεντρικό κοινωνικό άτομο που παρουσιάζεται -για το ομαδοκεντρικό δεν θα μπορούσε να είναι αλλιώς- προκύπτει μέσα από κοινωνιομετρικό τεστ καθώς δεν περιλαμβάνει μόνο τις επιλογές του πρωταγωνιστή αλλά και τις απαντήσεις των ανθρώπων που επιλέγει προς αυτόν.

Στο βιβλίο της Dayton "*The Living Stage*" (2005), παρουσιάζονται αναλυτικά τα βήματα που ακολουθούνται για να συσταθεί τόσο ως κοινωνιόγραμμα, όσο και ως κοινωνιόγραμμα δράσης το κοινωνικό άτομο του σήμερα, της οικογένειας καταγωγής και του μέλλοντος στα πλαίσια ατομικής ή ομαδικής θεραπείας. Επίσης, δίνεται μια σειρά χρήσιμων ερωτήσεων που μπορεί να απευθύνει ο θεραπευτής σε κάθε ένα από τα παραπάνω κοινωνικά άτομα.

Τεστ κατάστασης

Καμία από τις κοινωνιομετρικές τεχνικές που αναλύθηκαν ως τώρα δεν μας δείχνει τι πραγματικά συμβαίνει όταν δύο άνθρωποι συναντιούνται. Το εύρος των γνωστών του ατόμου Α και Β, η συναισθηματική τους επέκταση, η κοινωνιομετρική τους θέση μέσα σε μια ομάδα και η αποκάλυψη ως πούμε της αντιπάθειας του ενός για τον άλλον δεν μας

παρέχουν καμία εικόνα του τι πραγματικά συμβαίνει όταν αυτοί οι δύο άνθρωποι συναντιούνται. Την ίδια άγνοια για την συνάντησή τους θα είχαμε ακόμα και αν συζητούσαμε με τον καθένα ξεχωριστά για τους λόγους της αντιπάθειας του προς τον άλλον.

Ο Moreno πρότεινε την μετακίνηση από την απλή παρατήρηση και ανάλυση μιας καθημερινής συνθήκης (παραδείγματος χάριν μια διαφωνία μεταξύ δύο συναδέλφων στον χώρο εργασίας τους) στην εκδραμάτιση της συνθήκης. Έτσι, γεννήθηκε το τεστ κατάστασης (situation test). Όταν περιορίζουμε το ενδιαφέρον μας στην εξερεύνηση των ρόλων μέσα από τους οποίους λειτουργούν οι συμμετέχοντες στην εκδραμάτιση μιας καθημερινής συνθήκης, τότε το τεστ κατάστασης ονομάζεται "role playing" ή "role testing". Όταν σκοπός της εκδραμάτισης είναι να "ελέγξουμε" τα επίπεδα του αυθορμητισμού των συμμετεχόντων, τότε το τεστ κατάστασης ονομάζεται "spontaneity playing" ή "spontaneity testing". Ο όρος "τεστ κατάστασης" χρησιμοποιείται όταν μας ενδιαφέρουν τα στοιχεία από τα οποία αποτελείται μια σκηνή καθημερινής ζωής -ενδεικτικά αναφέρω: αριθμός ατόμων, χώρος, χρόνος, έναρξη σκηνής, παύσεις. Το υλικό και των τριών τεστ είναι το ίδιο: η εκδραμάτιση μιας καθημερινής συνθήκης. Αυτό που αλλάζει είναι η ανάλυση του υλικού ανάλογα με την οπτική από την οποία το εξετάζουμε: από την πλευρά της κατάστασης, του αυθορμητισμού ή των ρόλων (Moreno 1978).

Τεστ αυθορμητισμού

Το τεστ αυθορμητισμού μας δίνει την ευκαιρία να είμαστε μάρτυρες των αυθεντικών αντιδράσεων των συμμετεχόντων την στιγμή της εκτέλεσής τους και όπως αυτές προκύπτουν από το αναδυόμενο στο εδώ και τώρα συναίσθημα. Η βασική του διαφορά με άλλα γνωστά τεστ, όπως αυτό του Binet και το τεστ ελεύθερου συνειρμού, είναι πως δεν εκτιμά μόνο το παράγωγο, το αποτέλεσμα της πράξης, αλλά την ίδια την πράξη, αναπόσπαστο κομμάτι της οποίας είναι το ζέσταμα προς ένα συναίσθημα και όχι μόνο η ενέργεια και το αποτέλεσμα του πράττω.

Τα επίπεδα του αυθορμητισμού καθορίζονται από το ζέσταμα του συμμετέχοντα προς ένα συναίσθημα. Για να ξεκινήσει το ζέσταμα πρέπει να ενεργοποιηθούν ορισμένοι δείκτες οι οποίοι χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες: σωματικοί, ψυχικοί, διαπροσωπικοί/κοινωνικοί και ψυχοχημικοί. Ορισμένοι σωματικοί δείκτες είναι: η ταχύτητα της αναπνοής, το σφίξιμο των γροθιών και των δοντιών, το συνοφρύωμα, το γέλιο, το χαμόγελο, το τρέμουλο, ο ιδρώτας. Ψυχικοί δείκτες είναι τα διάφορα συναισθήματα όπως η χαρά, η λύπη, ο θυμός. Κοινωνικοί ή διαπροσωπικοί δείκτες είναι ένας άνθρωπος ή ένα σύμβολο. Τέλος, ψυχοχημικοί δείκτες είναι οι ψυχοτρόπες ουσίες. Στην πραγματική ζωή, εκτός πειραματικών σχεδιασμών και εργαστηρίων, το ζέσταμα του ατόμου προς το τάδε ή το δείνα συναίσθημα προκαλείται τις περισσότερες φορές από έναν άλλον άνθρωπο, δηλαδή από έναν διαπροσωπικό/κοινωνικό δείκτη. Ο συναισθηματικός μας κόσμος δεν υπάρχει από μόνος του αλλά σε σχέση με τους συνανθρώπους μας.

Το τεστ αυθορμητισμού αποκαλύπτει την κοινωνικό-συναισθηματική διάσταση της αλληλεπίδρασης. Καταλαβαίνουμε τι συναισθήματα ενεργοποιεί το ένα μέλος μιας σχέσης

στο άλλο και την ένταση τους. Όταν εφαρμόζεται σε ομάδες τα μέλη των οποίων δεν γνωρίζονται, η προηγούμενη αλληλεπίδραση των μελών δεν μπορεί να καθοδηγήσει το συναίσθημα. Σε αυτήν την περίπτωση βρισκόμαστε μάρτυρες της πρωταρχικής συνάντησης των δύο. Βρισκόμαστε στην στιγμή της γέννησης των συναισθημάτων του ενός για τον άλλον.

Σε ομάδες των οποίων τα μέλη γνωρίζονται το υποκείμενο τοποθετείται απέναντι από εκείνα τα άτομα της κοινότητας του με τα οποία φάνηκε στο κοινωνιομετρικό τεστ πως συνδέεται με βάση ένα συγκεκριμένο κριτήριο. Αν, παραδείγματος χάριν, το κοινωνικό άτομο του Α με βάση το κριτήριο *living in proximity* απαρτίζεται από τα υποκείμενα Β, Γ και Δ (οι επιλογές του για συγκατοίκους στο κοινωνιομετρικό τεστ) το άτομο Α θα τοποθετηθεί απέναντι από τους Β, Γ και Δ σε τρεις ξεχωριστές συναντήσεις ανεξάρτητα από το αν οι Β, Γ και Δ επιλέγουν, απορρίπτουν ή είναι αδιάφοροι προς τον Α αναφορικά με το κριτήριο της συγκατοίκησης (οι δικές τους επιλογές για συγκατοίκο στο κοινωνιομετρικό τεστ).

Οι οδηγίες που δίνονται στο υποκείμενο Α θα μπορούσαν να είναι: "Άφησε τον εαυτό σου ελεύθερο να βιώσει ένα συναίσθημα για τον Β. Το συναίσθημα θα μπορούσε να είναι φόβος, θυμός, συμπάθεια, κυριαρχία. Ανέπτυξε στο μυαλό σου μια οποιαδήποτε συνθήκη αλληλεπίδρασης στην οποία του εκφράζεις όσα νιώθεις. Λέγε τον με το όνομα του και μίλα του όπως του μιλάς συνήθως. Μην σκέφτεσαι τίποτα άλλο πέρα από τον άνθρωπο που έχεις απέναντι σου και τον οποίο τόσο καλά γνωρίζεις από την καθημερινή σας αλληλεπίδραση. Όταν νιώσεις πως είσαι έτοιμος ξεκίνα να του μιλάς εκφράζοντας την συνθήκη που ανέπτυξες στο μυαλό σου και το συναίσθημα σου." Ο Β λαμβάνει την οδηγία να συμπεριφερθεί όπως θα έκανε στην πραγματική ζωή αν άκουγε όσα ακούει τώρα από τον Α. Η ίδια διαδικασία επαναλαμβάνεται με τον Α και τον Γ και τον Α και τον Δ. Στην συνέχεια την θέση του υποκειμένου εξέτασης θα πάρουν με την σειρά ο Β, ο Γ και ο Δ έχοντας απέναντι τους τον Α.

Τα υποκείμενα καλούνται να δείξουν τον μέγιστο δυνατό αυθορμητισμό, να αφεθούν ελεύθερα να εκφραστούν χωρίς να αυτολογοκρίνονται. Το γεγονός ότι γνωρίζονται μεταξύ τους κάνει την ανάδυση του πραγματικού τους συναισθήματος πιο εύκολη υπόθεση. Δεν χρειάζεται να ψάξουν για ένα συναίσθημα. Το συναίσθημα του ενός για τον άλλο είναι ήδη έτοιμο και έχει διαμορφωθεί από τις προηγούμενες εμπειρίες συνύπαρξης τους και/ή από αυτές που προσδοκούν ή όχι να ζήσουν μαζί στο μέλλον.

Οι δυαδικές αυτές συναντήσεις αποκαλύπτουν ότι ακόμα και αυτό που φαίνεται στην επιφάνεια ως έλξη (ο Α έχει επιλέξει για συγκατοίκο τον Β στο κοινωνιομετρικό τεστ) στην πραγματικότητα αποτελείται από έναν συνδυασμό ποικίλων συναισθημάτων (ο Α εκφράζει θυμό προς τον Β στο τεστ αυθορμητισμού) που αλλάζουν από στιγμή σε στιγμή (Moreno 1978). Το διάγραμμα από το *Who Shall Survive?* του παραρτήματος 8 είναι ενδεικτικό.

Τεστ κατάστασης

Όλα όσα λέγονται και από τις δύο πλευρές στο τεστ αυθορμητισμού καταγράφονται. Μαζί με την λεκτική παραγωγή καταγράφονται και τα παρακάτω: ο χρόνος που χρειάστηκε το

άτομο που εξετάζεται για να ξεκινήσει να μιλάει, ο αριθμός των λέξεων που χρησιμοποίησαν και οι δύο πλευρές, οι παύσεις, οι κινήσεις και οι μιμητικές εκφράσεις και των δύο μελών και το ποιος από τους δύο παίρνει την πρωτοβουλία να αλλάξει θέμα ή να τερματίσει την συζήτηση.

Το τεστ κατάστασης αποδεικνύει πως υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στην κοινωνιομετρική θέση και την θέση του ατόμου στην αλληλεπίδραση. Τα άτομα με υψηλό κοινωνιομετρικό στάτους χρησιμοποιούν περισσότερες λέξεις και κάνουν περισσότερες χειρονομίες και μιμητικές εκφράσεις από αυτά με χαμηλό στάτους. Όταν παραμένουν σιωπηλά είναι επειδή θα ακουστούν μέσω κάποιου υποστηρικτή τους ή μέσω της ομάδας επιρροής τους δίνοντας έτσι την εντύπωση πως μιλάει η πλειοψηφία. Επιπλέον, τα άτομα με υψηλή κοινωνιομετρική θέση έχουν στα χέρια τους τον έλεγχο της συζήτησης. Καθορίζουν το πότε ξεκινά και το πότε τελειώνει. Ο τελευταίος λόγος όπως και τα συμπεράσματα είναι πάντα δικά τους. Κατευθύνουν το θέμα της συζήτησης αλλάζοντας το κάθε φορά που είναι προς όφελος τους. Γενικώς, παρουσιάζουν πρωτοβουλία κινήσεων αναφορικά με τον διάλογο σε βαθμό που μπορεί να αποσυντονίσει τόσο τον συνομιλητή τους που ο διάλογος να μοιάζει μονόλογος (Moreno 1978).

Η καταγραφή των παραπάνω στοιχείων του διαλόγου γίνεται σε διαγράμματα σαν αυτά που παρουσιάζονται στο παράρτημα 9.

Role testing

Μέσα από την εκδραμάτιση μιας καθημερινής συνθήκης μπορούμε να εντοπίσουμε τους ρόλους μέσα από τους οποίους λειτουργούν οι συμμετέχοντες στην πραγματική τους ζωή. Πέρα όμως από διαγνωστικό εργαλείο το τεστ ρόλων λειτουργεί και ως θεραπεία όταν εξελίσσεται σε role training και role creating. Τα αποτελέσματα ενός επόμενου κοινωνιομετρικού τεστ είναι πολύ διαφορετικά εάν έχει προηγηθεί τέτοιου τύπου θεραπευτική δουλειά (Moreno 1978).

Σπεκτόγραμμα

Το σπεκτόγραμμα είναι ένα νοητικά σχεδιασμένο στο πάτωμα διάγραμμα. Αρχικά ορίζουμε τον χώρο μέσα στον οποίο τα μέλη της ομάδας μπορούν να κινηθούν. Το ένα άκρο του χώρου αντιπροσωπεύει το εκατό ή το πάρα πολύ και το άλλο άκρο το μηδέν ή το καθόλου. Τραβούμε νοητικά μια ευθεία γραμμή που να ενώνει τα δύο άκρα και βρίσκουμε την μέση της που δηλώνει το πενήντα ή μεσαία επίπεδα. Τα μέλη της ομάδας καλούνται να τοποθετηθούν πάνω στον άξονα βρίσκοντας την θέση που νιώθουν σωστή για αυτούς με βάση μία συγκεκριμένη ερώτηση-κριτήριο όπως "Πόσο άνετα νιώθετε σε αυτήν την ομάδα;" ή "Πόσοι ικανοποιημένοι είστε από την προσωπική σας ζωή;" (Dayton, 1994. Dayton, 2005).

Λοκόγραμμα

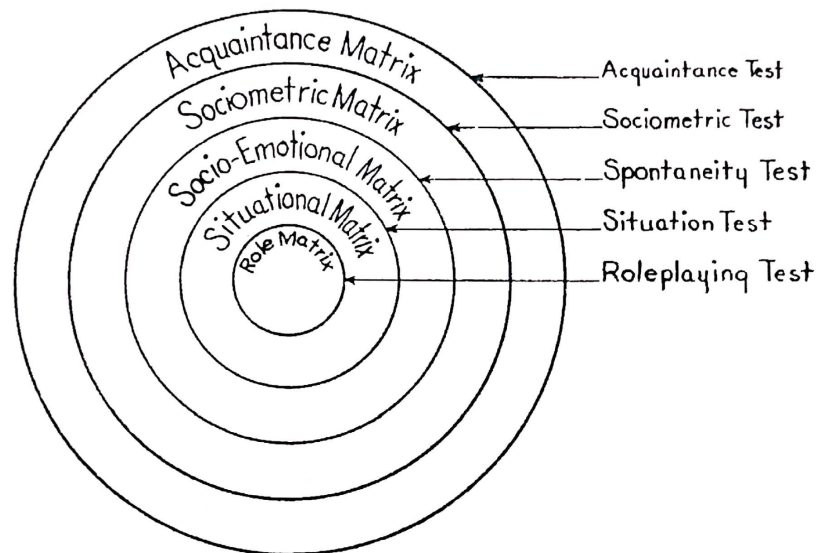
Το λοκόγραμμα σχεδιάζεται επίσης νοητικά στο πάτωμα. Δίνεται μια συγκεκριμένη ερώτηση-κριτήριο όπως "Πως νιώθω για την συμμετοχή μου στην σημερινή συνάντηση της ομάδα μου;" και ορίζονται δύο, τρία, τέσσερα ή περισσότερα σημεία μέσα στο χώρο τα οποία συμβολίζουν πιθανές απαντήσεις που δίνονται από τον ερευνητή. Παραδείγματος χάριν, η πάνω δεξιά γωνία είναι η απάντηση "Μου αρέσει πολύ που είμαι εδώ σήμερα", η κάτω δεξιά "μου είναι αδιάφορο", η πάνω αριστερά "θα προτιμούσα να μην είμαι εδώ σήμερα" και η κάτω αριστερά "άλλο". Είναι σημαντικό να δίνεται πάντα ένα σημείο στο οποίο το μέλος της ομάδας μπορεί να εκφράσει κάτι διαφορετικό από τις δοσμένες εναλλακτικές (Dayton, 1994. Dayton, 2005).

Στο βιβλίο της Dayton "*The Living Stage*" (2005), παρουσιάζονται αναλυτικά οι οδηγίες για την διεξαγωγή των δύο παραπάνω κοινωνιομετρικών τεχνικών.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

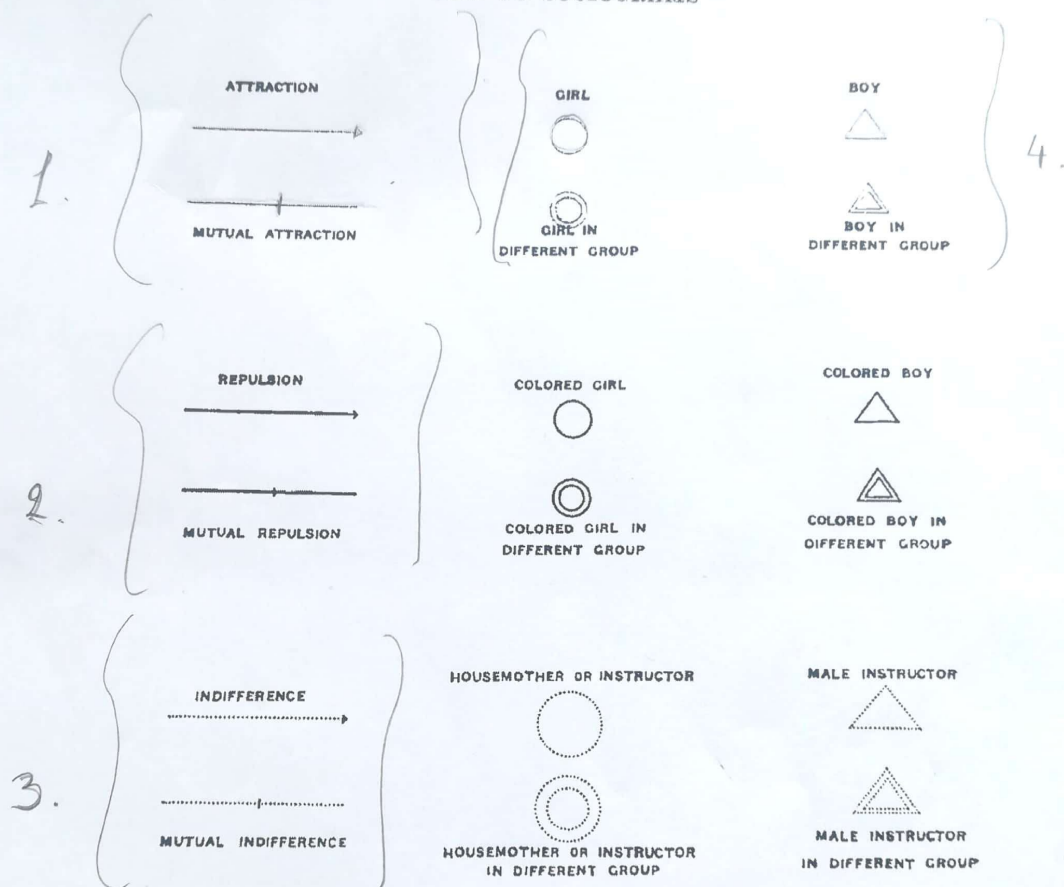
ANALYSIS OF SMALL GROUPS

FIVE DIMENSIONS OF SOCIOMETRIC RESEARCH

These five tests are constructed in order to tap in five successive steps the more inaccessible layers of the group, starting with the most peripheral and moving to the most centrally located layers. They are essential parts of sociometric research and may establish diagnostic foundations for scientifically valid forms of group psychotherapy.

KEY TO SOCIOGRAMS

A circle represents a girl.
 A large circle represents a woman.
 A double circle or double triangle signifies that the individual is a member of a different group from the one charted.
 In one-color charts each line represents an attraction.
 A red line represents attraction.
 A black line represents repulsion.
 A crossed line represents two-sided relation.

A triangle represents a boy.
 A large triangle represents a man.
 A line drawn from one individual to another represents the relation of one individual to the other.
 In multi-colored charts each different color represents a different relation.
 A dotted line represents indifference.
 An arrowed line indicates one-sided relation.

In charts representing specific emotional reactions of one individual towards another, a red line represents sympathy; a dotted or broken line represents fear; a thin line represents anger; a heavy black line represents dominance.

TYPICAL STRUCTURES WITHIN GROUPS

137

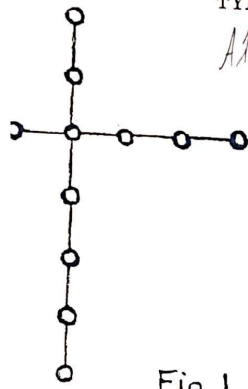
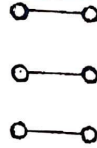

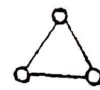
Fig. 1

Alusida

2 isolated units

2 isolated.

Triangle

Fig. 2

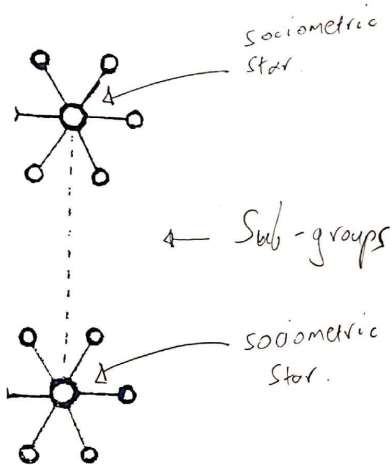

Fig. 3

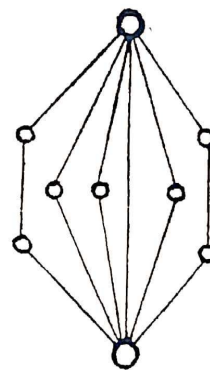
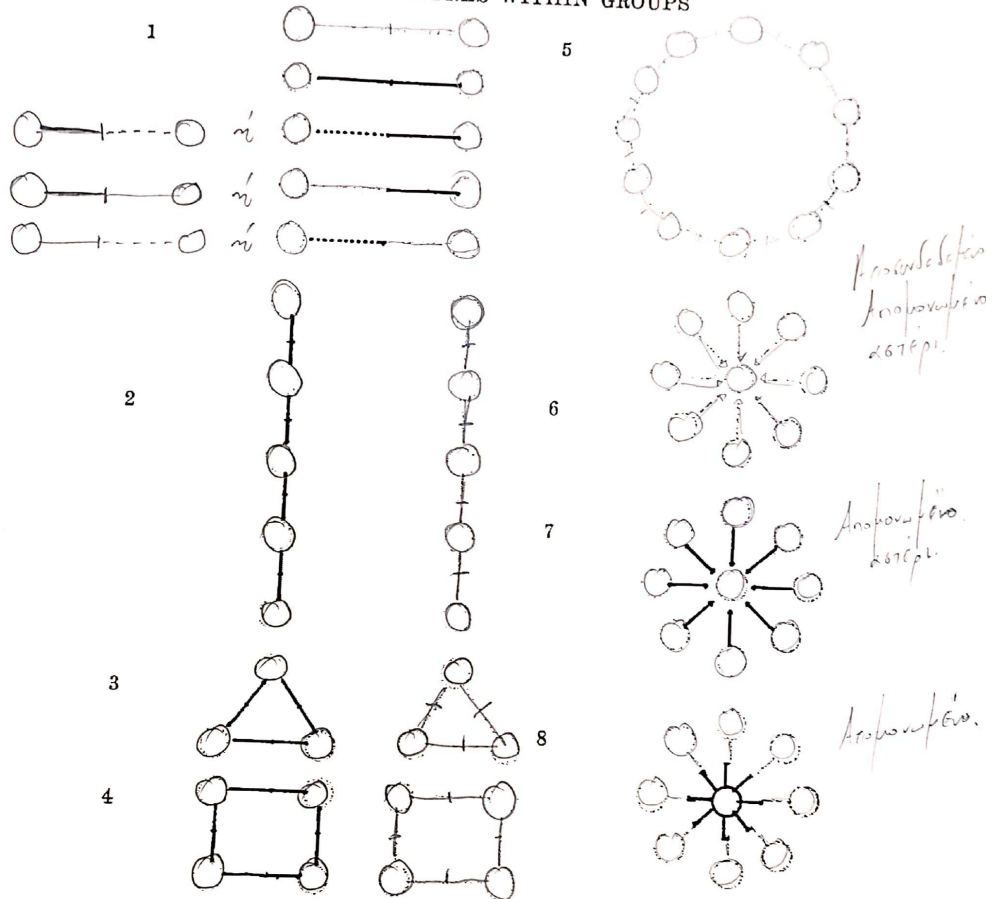

Fig. 4

- Fig. 1. Attractions between individuals take the form of a chain.
- Fig. 2. Attractions between individuals take the form of pairs, isolated units and groups of three.
- Fig. 3. The sub-groups are centralized, each about two dominating (star) individuals who have no attractive forces uniting them. The star is an individual who receives at least five choices.
- Fig. 4. A group in which two dominating individuals are strongly united, both directly and indirectly through other individuals.*

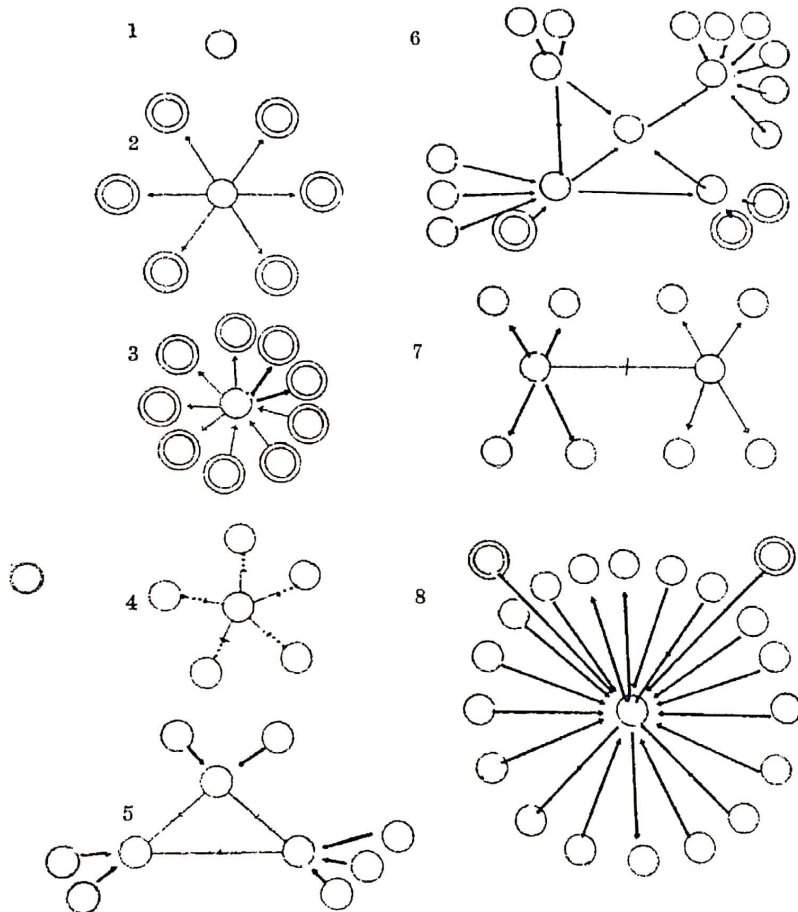
* The above sociograms are from J. L. Moreno, *Application of the Group Method to Classification*, 1932, p. 101.

TYPICAL STRUCTURES WITHIN GROUPS

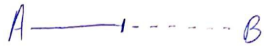
1. Attractions and repulsions take the form of a *pair*.
 Mutual attraction (~~red pair~~). *двух полюсов*
 Mutual rejection (~~black pair~~). *двух полюсов*
 Indifference vs. rejection.
 Attraction vs. rejection.
 Indifference vs. attraction.
2. Mutual repulsions and attractions take the form of a *chain*.
 Chain of mutual rejections.
 Chain of mutual attractions.
3. Mutual repulsions and attractions take the form of a *triangle*.
 Triangle formed by rejections.
 Triangle formed by attractions.
4. Mutual repulsions and attractions take the form of a *square*.
 Square formed by rejections.
 Square formed by attractions.
5. Mutual attractions take the form of a *circle*.
6. Attractions take the form of a *center (star)*.
7. Rejections take the form of a *center (star)*.
8. Center of incompatible relations, rejections vs. attractions.

TYPICAL STRUCTURES WITHIN GROUPS

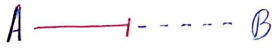

1. Total isolation—no lines of attraction or repulsion connect subject with any other individual.
2. Subject is attracted to six individuals outside of her group (outside individuals are symbolized by a double circle) who do not reciprocate.
3. Subject is attracted to four individuals outside of her group and rejects two more; they do not reciprocate; three others outside of her group who are attracted to her she does not reciprocate.
4. Subject is attracted to five individuals within her group; they respond with indifference.
5. Mutual attractions between three individuals take the form of a triangle but each of the subjects is otherwise rejected and isolated within her own group; the result is an isolated and rejected triangle of persons.
6. Five subjects, each isolated and rejected within her own group reject and isolate each other.
7. Two subjects, each otherwise isolated in her own group form a pair of mutual attraction; the result is an isolated pair.
8. Subject rejects six and is rejected by fifteen individuals within and two individuals outside of her own group. The result is an isolated and rejected individual.

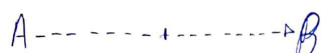
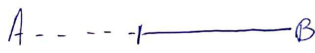
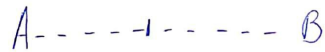
- 1.) A επιλέγει B, B επιλέγει A
- 2.) A επιλέγει B, B απορρίπτει A
- 3.) A επιλέγει B, B διαφέρει για A
- 4.) A επιλέγει B, B παραβλέπει A

- 5.) A απορρίπτει B, B απορρίπτει A
- 6.) A απορρίπτει B, B επιλέγει A
- 7.) A απορρίπτει B, B διαφέρει για A
- 8.) A απορρίπτει B, B παραβλέπει A

- 9.) A διαφέρει για B, B διαφέρει για A
- 10.) A διαφέρει για B, B επιλέγει A
- 11.) A διαφέρει για B, B απορρίπτει A
- 12.) A διαφέρει για B, B παραβλέπει A

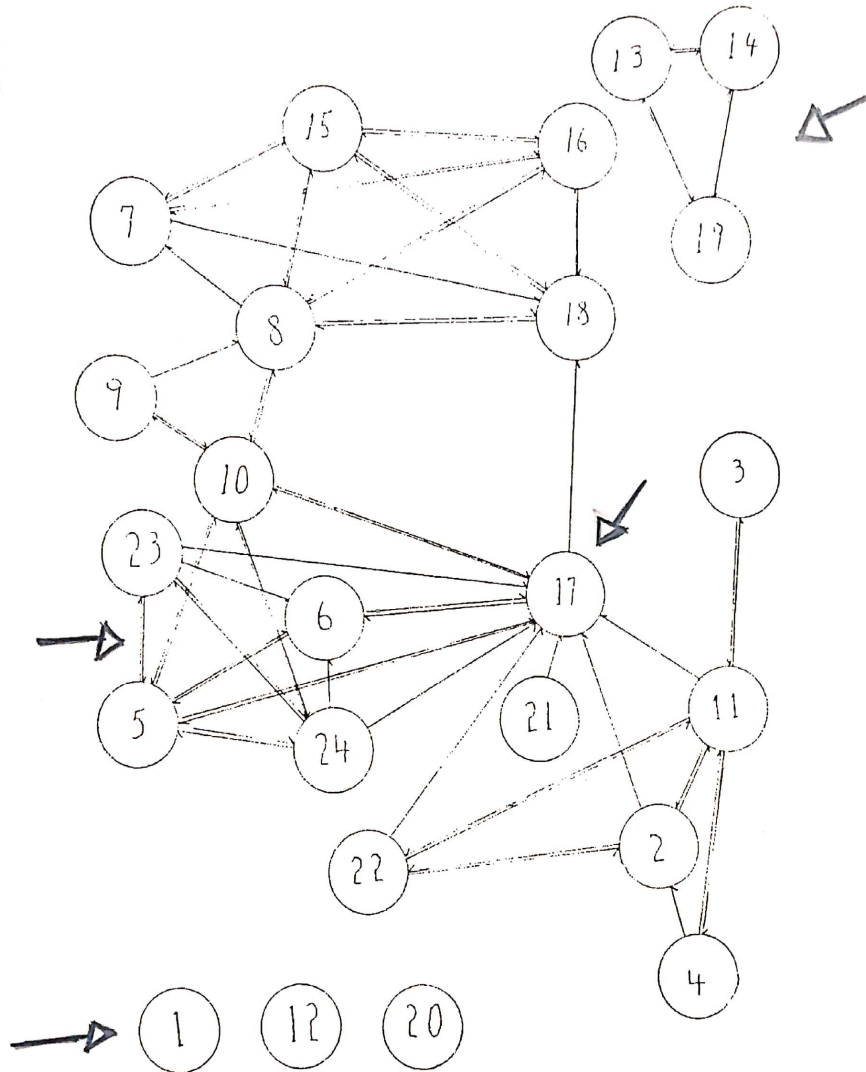

- 13.) A παραβλέπει B, B παραβλέπει A
- 14.) A παραβλέπει B, B επιλέγει A
- 15.) A παραβλέπει B, B απορρίπτει A
- 16.) A παραβλέπει B, B διαφέρει για A.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

TYPES OF SOCIOMETRIC DIAGRAMS

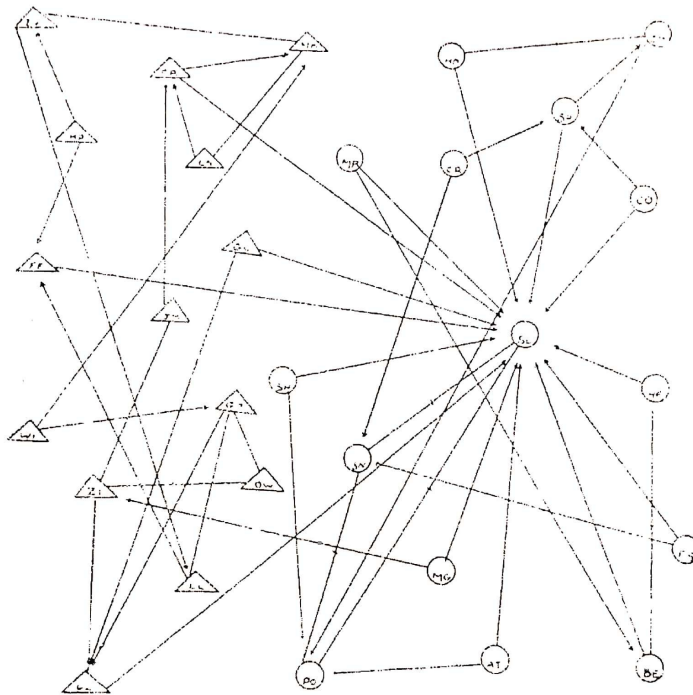
ACQUAINTANCE DIAGRAM*

Twenty-four individuals report with whom they were acquainted before this face-to-face meeting, without any further emotional or social connotations, merely "knowing each other."

* From Edgar Borgatta, *Group Psychotherapy*, Vol. III, 1950, p. 306.

EVOLUTION OF GROUPS

CLASS STRUCTURE, 2ND GRADE

CRITERION: STUDYING IN PROXIMITY, ACTUALLY SITTING BESIDE THE PUPILS CHOSEN; 2 CHOICES

14 boys and 15 girls. *Unchosen* 9, WI, KP, MG, AT, FS, CO, CR, MR, SH; *Pairs* 12, ZV-MK, MK-LN, OW-ZI, OW-GR, GR-LL, ZI-JM, HN-CM, SL-JN, JN-PO, PO-SL, HF-BE, GL-GU; *Stars* 2, SL, PO; *Chains* 0; *Triangles* 1, SL-JN-PO; *Inter-sexual Attractions* 5.

29 pupils make 59 choices; 12 pairs are formed by 17 pupils;
 for 7 pupils both choices are mutual;
 for 10 pupils one choice is mutual.

24% (7 pupils) achieve full success in spontaneous self placement.

76% { 35% (10 pupils) achieve partial success in spontaneous self placement.
 41% (12 pupils) achieve no success in spontaneous self placement.

Out of the 12 pupils { 10½% (3 pupils) choose an unreciprocating party.
 30½% (9 pupils) remain unchosen.

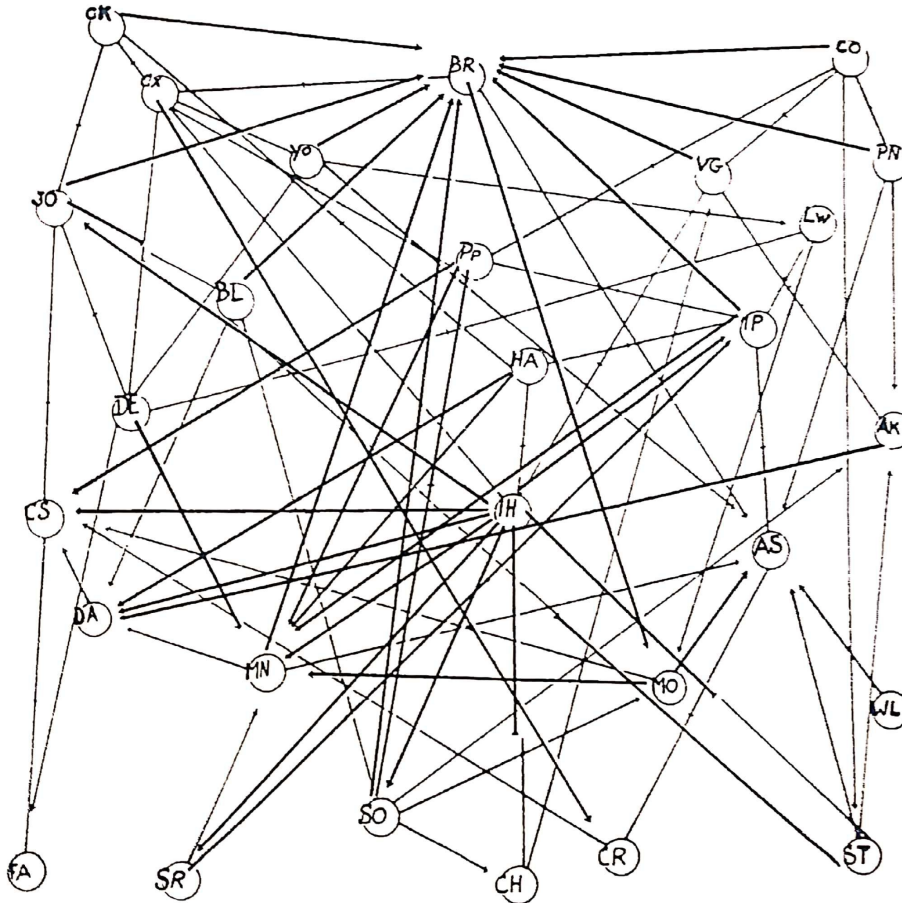
This analysis shows that the tele is better developed in this group than it is in the 1st Grade group.

In a group psychotherapy program watch the "early" triangle formation, SL-JN-PO and the forces operating in it.

Scanned with CamScanner

ORGANIZATION OF GROUPS—HOMES

STRUCTURE OF A COTTAGE FAMILY—C11

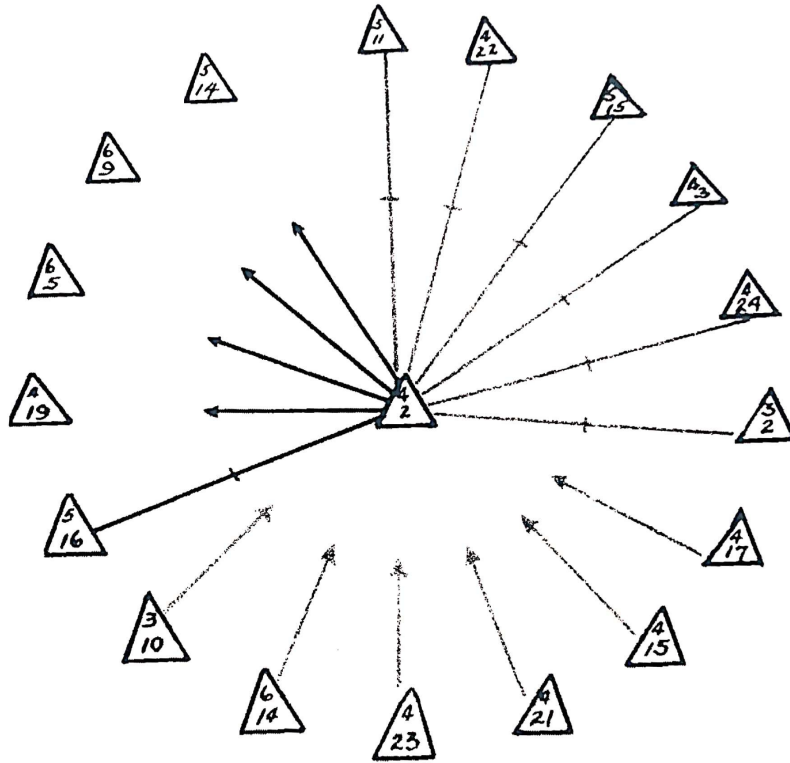
Criterion: Living in proximity, sharing the same house; 5 choices; no limit placed on rejections.

28 girls. *Unchosen* 1; *Unchosen and Rejected* 1; *Pairs* 24; *Mutual Rejections* 1; *Incompatible Pairs* 4; *Chains* 12; *Triangles* 1; *Squares* 2; *Circles* 2; *Stars* (of attraction) 2; *Stars* (of rejection) 2.

Classification: Introverted Group Organization; Inward Aggressive.

Note for the Group Psychotherapist: Expose the entire group to a sociodrama and explore whether the large amount of aggression has a cohesive or a dissociative effect. Is rejection sent into a group preferable to indifference?

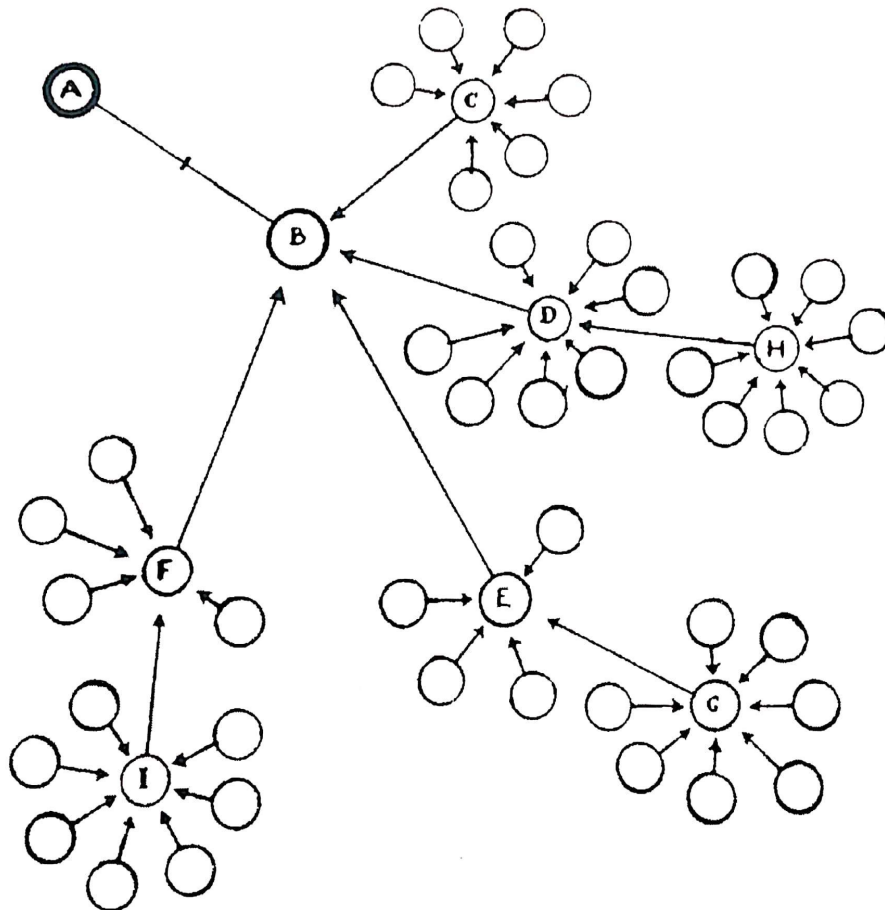
EVOLUTION OF GROUPS

The chart shows the position occupied by a *typical leader* in the school. Note that 4/2 has six reciprocal attractions; six additional attractions toward him by individuals to whom he is indifferent; one mutual dislike and four additional dislikes, each of whom feels neutral toward him. This is a high "batting average." The total number of individuals (17) toward whom relations have been expressed in the course of the survey, distributed over four forms, indicates that 4/2 takes an active attitude toward his fellow students and to life and is not on the "side lines."

LEADERSHIP STRUCTURES

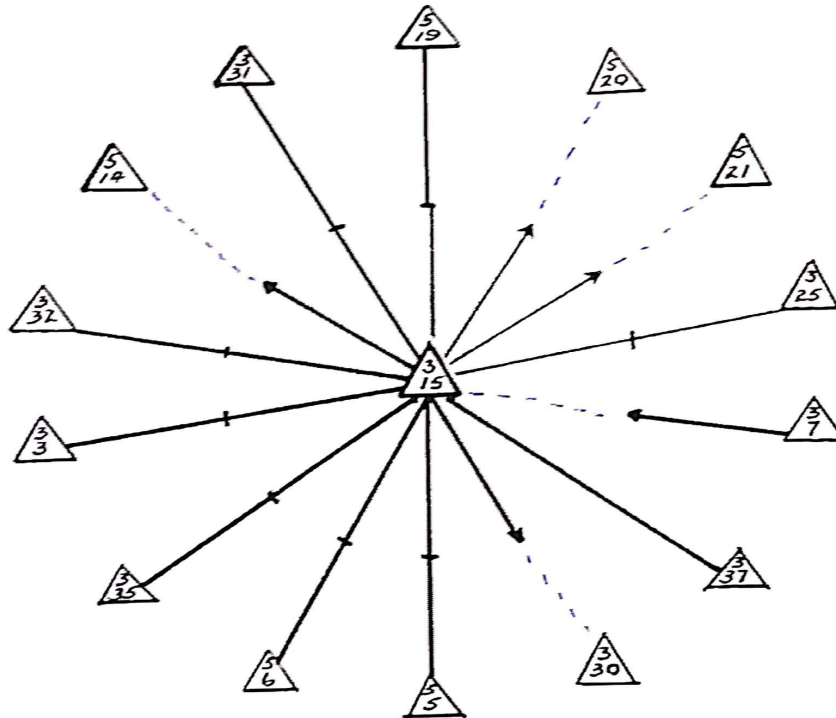

STRUCTURE OF AN ISOLATED SOCIOMETRIC LEADER

A single tele relationship which produces, through indirect links, a large network of influence is called "Aristo-tele."

Individual A is the first and exclusive attraction of B and B is the first and exclusive attraction of A. (Both individuals, A and B, make use of one choice only from the five at their disposal.) Except for the one tele from B, A is *isolated* in the community. But B is also the first choice of C, D, E and F, who in turn, are the centers of attraction of 6, 8, 5 and 5 other individuals respectively. Among these latter 24 individuals are three persons, G, H and I, who are the center of 7 attractions each. The effect of the one tele from B to A is to connect A, like an invisible ruler with a main psychological current, and to enable him to reach 50 persons potentially predisposed towards him.

EVOLUTION OF GROUPS

A REJECTED INDIVIDUAL

The student 3/15 arouses active feelings—he is the focus of a great deal of antipathy; he chooses 3/25 and is chosen by him; he also chooses two others, 5/20 and 5/21 who, significantly, are new boys and who are indifferent to him; he further chooses 5/19 who, however, rejects him. This shows that 3/15 has formed only one satisfactory contact in the entire school, while there are six mutual rejections and two which he directs towards persons who are indifferent to him, and another from a person towards whom he is indifferent, besides the rejection from 5/19 already mentioned.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6

Notational System For Social Atoms*

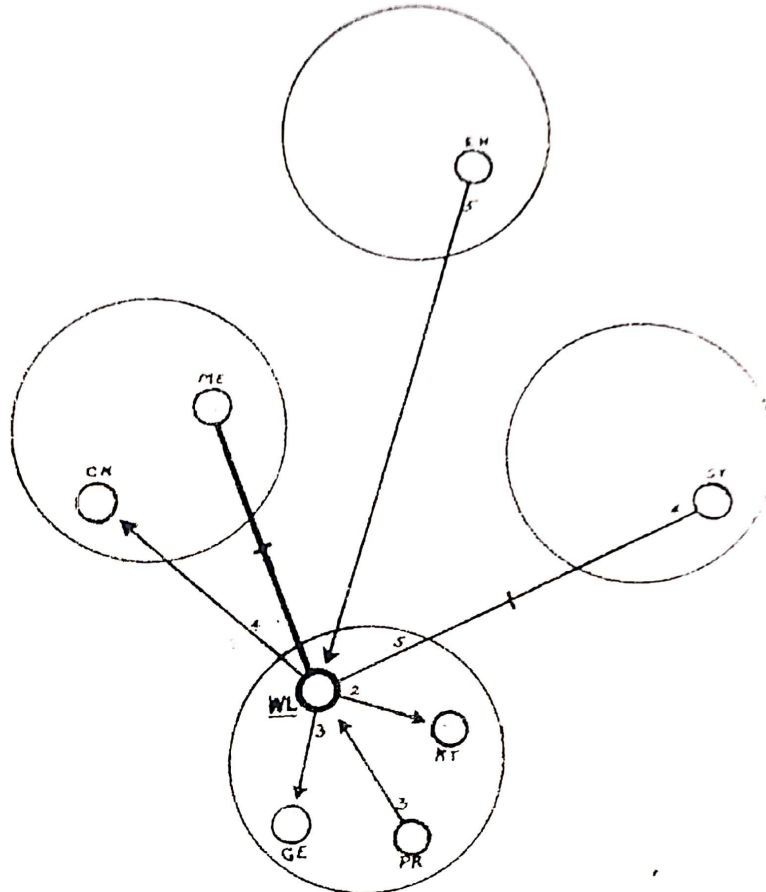
○	= female
△	= male
□	= genderless (to represent institutions, careers, large groupings, etc.)
○	= deceased female
△	= deceased male
—	= mutual attraction
- - -	= mutual rejection
.....	= mutual indifference

*This is the most basic notational system; many more variations are possible. For more information, see Chapter Notes. *Conducting Clinical Sociometric Explorations: A Manual for Psychodramatists and Sociometrists*, Royal Publishing Co., Roanoke, VA. James Vander May, "A Perceptual Social Atom Sociogram," in Anne E. Hale, ed., vol. 28 (1975), 126-134.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 7

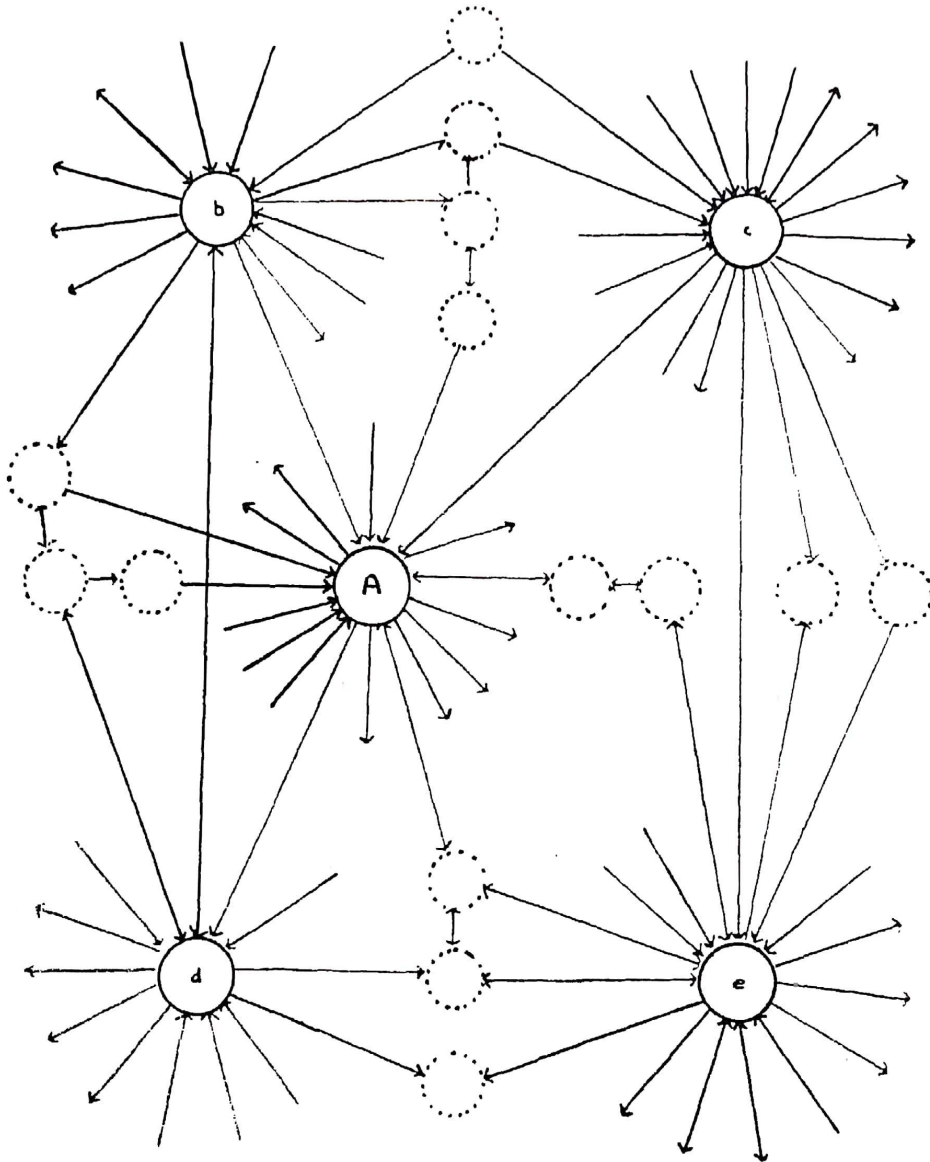

ORGANIZATION OF SOCIAL ATOM

SOCIAL ATOM OF INDIVIDUAL WLFROM THE POINT OF VIEW OF THE INDIVIDUAL (CENTRIFUGAL ASPECT)CRITERION: LIVING IN PROXIMITY

WL attracts one and is attracted to two individuals in her house; she is attracted to three individuals outside her house, two of whom in turn are attracted to her. She sends her 2nd and 3rd choices inside, her 1st, 4th, and 5th choices, outside. She is the 3rd choice of an individual inside, the 1st, 4th, and 5th choice of three individuals outside. Two of her choices are reciprocated (WL-ME, WL-SV). Three of her choices are unreciprocated (KT, GE, and CN). She does not reciprocate two choices (PR and EH). She gravitates into two different houses (C6, C16) besides the house (C7) in which she lives. The chart illustrates the method of tracing the social atom of WL in respect to the criterion of living in proximity.

ORGANIZATION OF SOCIAL ATOM

PATTERN OF A SOCIAL ATOM
FROM THE POINT OF VIEW OF THE COMMUNITY (CENTRIPETAL ASPECT)

Analysis:

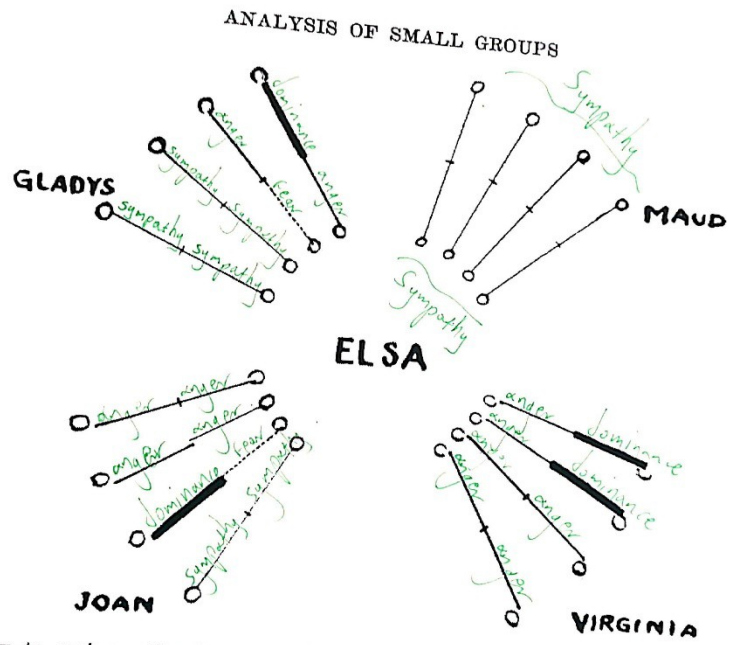
Social atom A is the focus of attention. The immediate relationships to social atoms b, c, d and e are indicated, showing how some relationships are closed, while others are open. Chains are also in evidence.

The diagram schematically shows the importance of keeping context in mind while analyzing the social atom. The social atom under study is but the complex of social relations as taken from a particular reference point. Any analysis of one social atom implicates an analysis of the networks in which it is embedded.

Moving from all sides of the community towards an individual protagonist before we reach him we encounter on the sociometric map an encirclement of live individuals who are specifically related to him and to whom he is related; who may or may not be related to one another; and who may or may not provide links with other, more distant parts of the community. This version of social atom is the community-oriented, collectivistic form.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 8

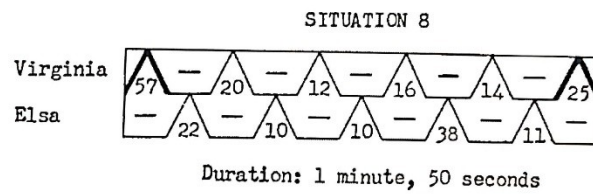
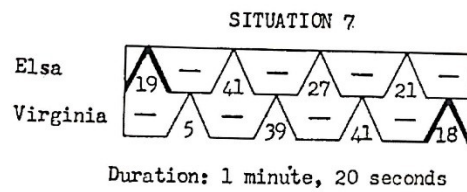
358.

Scanned with CamScanner Key to socio-emotional matrix: Red indicates sympathy; dotted black line, fear; thin black line. anger: heavy black line.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9

362

Key to Symbols:

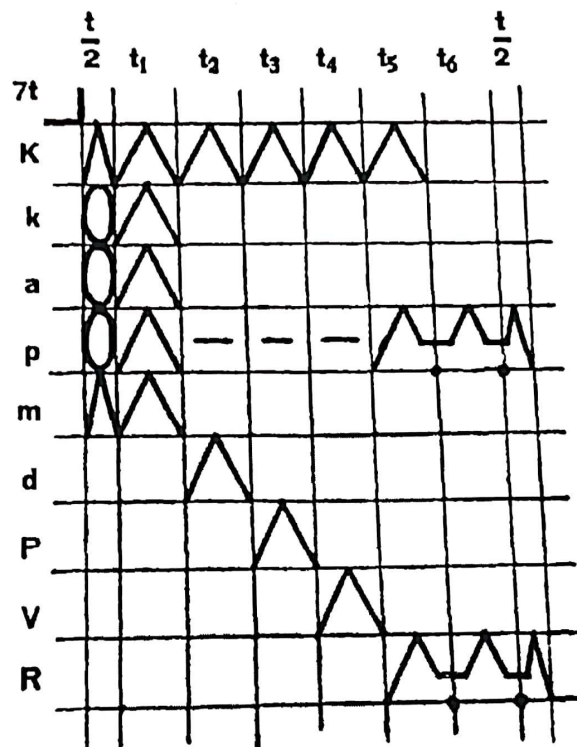
▲ Symbol of interact

— Symbol of pause

▲ Symbol of initial or terminal interact

TYPES OF SOCIOMETRIC DIAGRAMS

SPONTANEOUS INTERACTION DIAGRAM I*

The diagram represents a process of interaction between nine individuals. K, k, a, p, m, d, P, V, R, are the roles taken by them. The interaction process consists of 6 scenes of equal duration (t_1 - t_6) and 2 of half duration ($t/2$). Duration of entire process is $7t$. t is five minutes, $7t$ is thirty-five minutes. K is the protagonist who dominates the process of interaction. Zero symbol indicates that k, a and p are present in the first situation without having an active part in it. The sign for pause illustrates, as in the case of P, the disappearance of this individual from the scene. Points of coordination are used to indicate simultaneity of action, as is the case with p and R in the last two scenes.

* From J. L. Moreno, *Das Stegreiftheater*, 1923, p. 95.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Dayton, T. (1994). *The drama Within: Psychodrama and Experiential Therapy*. Florida: Health Communications, Inc.

Dayton, T. (2005). *The Living Stage*. Florida: Health Communications, Inc

Moreno, J. L. (1978). *Who Shall Survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama*. Beacon, N. Y.: Beacon House Inc.